

MASTER'S THESIS

Habeas corpus voor chimpansees

van Vugt, N.

Award date:

2022

Awarding institution:

Department of Public Law

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

pure-support@ou.nl

providing details and we will investigate your claim.

Downloaded from <https://research.ou.nl/> on date: 27. Nov. 2022

Open Universiteit
www.ou.nl

Habeas corpus voor chimpansees

Beeld © Anja Wessels

Naam: N. van Vugt
Studentnummer: 851992130
Begeleider: Janneke Vink
Examinator: Jasper Doomen
Aantal woorden: 13399
Datum: 23 juli 2022

Inhoudsopgave

Lijst van afkortingen	3
Hoofdstuk 1: Inleiding	4
1.1 Aanleiding	4
1.2 Probleemstelling	5
1.3 Deelvragen	5
1.4 Methodologische verantwoording	6
1.5 Habeas corpus voor chimpansees in de Verenigde Staten	6
1.6 Afbakening onderzoek	7
1.7 Opzet scriptie	8
Hoofdstuk 2: Habeas corpus	9
2.1 Inleiding	9
2.2 De achtergrond van het habeas corpus-beginsel	9
2.3 De werking van het habeas corpus-beginsel	10
2.4 De bescherming van individuele vrijheid	11
2.5 Conclusie	14
Hoofdstuk 3: Habeas corpus voor chimpansees	15
3.1 Inleiding	15
3.2 De twee belangrijkste ethische grondslagen voor dierenrechten	15
3.2.1 Utilistische grondslag voor dierenrechten	15
3.2.2 Deontologische grondslag voor dierenrechten	17
3.3 Habeas corpus voor chimpansees	18
3.3.1 Het utilistische perspectief	18
3.3.2 Het deontologische perspectief	20
3.4 Conclusie	21
Hoofdstuk 4: De tegenargumenten	22
4.1 Inleiding	22
4.2 De tegenargumenten	22
4.2.1 Dieren hebben geen intrinsieke waarde	23
4.2.2 Dieren hebben geen bewustzijn en gevoel	23
4.2.3 Dieren hebben geen belangen	24
4.2.4 Dieren hebben geen moreel besef	24
4.2.5 Dieren zijn intuïtief minder waard dan mensen	25
4.3 Waardering van de tegenargumenten	26
4.4 Conclusie	28
Hoofdstuk 5: Conclusie	30
Literatuurlijst	33
Jurisprudentielijst en andere bronnen	37

Lijst van afkortingen

Gmw	Gemeentewet
Gw	Grondwet
EHRM	Europees Hof van de Rechten van de Mens
EVRM	Europees Verdrag van de Rechten van de Mens
IVBPR	Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten
NhRP	Nonhuman Rights Project
PvdA	Partij van de Arbeid
PvdD	Partij voor de dieren
UVRM	Universele Verklaring van de Rechten van Mens
Vw	Vreemdelingenwet 2000

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1 Aanleiding

Op 3 november 2020 zijn twee ontsnapte chimpansees doodgeschoten in Dierenpark Amersfoort. Het gaat om de chimpansees Mike (55 jaar) en Karibuna (20 jaar).¹ Door een menselijke fout waren diverse chimpansees ontsnapt. Hoewel de meeste chimpansees zich naar hun verblijf lieten lokken, gingen Mike en Karibuna op pad. Doordat zij daarop in contact kwamen met bezoekers van de dierentuin en ze imponerend gedrag vertoonden, heeft het dierenpark beide dieren gedood. Chimpansees zijn namelijk gevaarlijke dieren en hadden in korte tijd mensen kunnen doden.² Na het voorval was er veel kritiek op de keuze van het dierenpark om Mike en Karibuna dood te schieten.³ Zo vroeg men zich onder meer af of een verdoving niet meer recht had gedaan aan de dieren. Minder aandacht ging uit naar het feit dat beide dieren nagenoeg hun hele leven in het dierenpark hadden gewoond in plaats van in de vrije natuur. Mike was 2 jaar oud toen hij door een circusdirecteur bij de poort van het dierenpark werd afgeleverd en Karibuna, de kleinzoon van Mike, was in het dierenpark geboren.⁴ Sindsdien hebben de dieren altijd in het dierenpark geleefd. Na het voorval werden ook demonstraties gevoerd en de PvdD greep de gelegenheid aan om Kamervragen te stellen aan toenmalig Minister Schouten (Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit) door te vragen om een algemeen verbod voor het houden en tentoonstellen van chimpansees.⁵ De minister vond het een verdrietig incident, maar zag hierin geen aanleiding om het tentoonstellen van chimpansees in dierentuinen te verbieden.⁶ Het betrof volgens haar een uitzonderlijk incident, terwijl dierentuinen een belangrijke maatschappelijke bijdrage leveren op het gebied van educatie en conservatie.⁷ Daarmee was de kous voorlopig af.

Naar chimpansees wordt al lang onderzoek gedaan. Er is dan ook al veel bekend over deze bijzondere dieren. Zo is bekend dat chimpansees en mensen nauw verwant aan elkaar zijn en tot wel 99% van elkaars DNA delen.⁸ Chimpansees hebben zoveel gemeen met mensen, dat ze soms qua houding en gedrag niet te onderscheiden zijn van mensen. Chimpansees hebben bijvoorbeeld ook een unieke persoonlijkheid en hun eigen levensgeschiedenis.⁹ Ze leren ook door observatie en imitatie, en ze geven geleerde lessen door aan volgende generaties.¹⁰ Chimpansees maken ook gereedschap om verschillende taken te kunnen voltooien, bijvoorbeeld om mieren uit hun nest te jagen of om vruchten met een harde schil te openen.¹¹ Bovendien vertonen ze vergelijkbare houdingen en gebaren, zoals kussen, omhelzen, handen vast houden, op de rug kloppen, opscheppen, slaan, haren trekken en kietelen.¹² De structuur van de hersenen en het zenuwstelsel lijkt ook op die van de mens. Hierdoor is het aannemelijk

¹ De foto op de titelpagina van deze scriptie is van chimpansee Mike en is genomen in 2016.

² ‘Onderzoek: doodschieten chimpansees Dierenpark Amersfoort was enige optie’, RTL Nieuws 4 maart 2021; Willemse & Kappé, AD 3 november 2020; Willemse; Zwaan, de Volkskrant 2020.

³ AD 13 november 2020.

⁴ Zwaan, de Volkskrant 2020.

⁵ ‘Partij voor de Dieren wil verbod op chimpansees in dierentuinen’, AD 4 november 2020; *Aanhangsel Handelingen II* 2020/21, nr. 819.

⁶ *Aanhangsel Handelingen II* 2020/21, nr. 1148.

⁷ Idem.

⁸ Goodall 1994, p. 12.

⁹ Idem.

¹⁰ Idem.

¹¹ Goodall 1994, p. 12-13.

¹² Goodall 1994, p. 13.

dat chimpansees vergelijkbare emoties en intellectuele capaciteiten hebben. Ze lijken in ieder geval vergelijkbare emoties te vertonen, zoals blijdschap, verdriet, angst, wanhoop et cetera.¹³ Chimpansees zijn zelfbewust en herkennen zichzelf in de spiegel.¹⁴ Ze kunnen problemen oplossen op grond van plotseling inzicht in oorzaak en gevolg.¹⁵ Ze voeren oorlog om hun gebied uit te breiden.¹⁶ Ze kunnen zelfs gebarentaal leren waarmee ze in staat zijn om met mensen te communiceren.¹⁷ Chimpansees zijn in staat tot geavanceerde samenwerking en complexe sociale manipulatie.¹⁸ Kortom: chimpansees zijn intelligente en emotionele dieren en lijken in veel opzichten op mensen. Onderzoek wijst bovendien uit dat chimpansees – net als mensen – kunnen lijden onder hun gevangenschap.¹⁹ Zo wees een onderzoek in 2011 uit dat veel chimpansees in gevangenschap vormen van zelfmutilatie laten zien, terwijl die vormen van zelfmutilatie niet terug te zien zijn bij chimpansees die in het wild leven. Deze waarneming suggereert dat chimpansees stress ervaren door hun gevangenschap.²⁰ Waarom gelden er voor mensen belangrijke regels voordat ze gevangen mogen worden genomen en voor chimpansees niet? Waarom worden chimpansees, in een land waar het recht op gelijke behandeling het eerste grondrecht is,²¹ dan toch ongelijk behandeld?

1.2 Probleemstelling

In de vorige paragraaf is gewezen op een verschil in behandeling van mensen en chimpansees en de gevolgen die dat onder meer heeft voor chimpansees in dierentuinen. In deze scriptie wordt onderzocht of dat verschil in behandeling moreel te rechtvaardigen is en of chimpansees beschermd moeten worden door ze eigen (lees: subjectieve) rechten te geven.²² Dat onderzoek wordt verricht aan de hand van het habeas corpus-beginsel. Dit beginsel stelt eenieder die zonder tussenkomst van een rechter van zijn vrijheid is beroofd in staat om de rechter te vragen om die vrijheidsontneming te toetsen op rechtmatigheid en tot invrijheidstelling te bevelen indien de vrijheidsontneming onrechtmatig was. Dit beginsel is momenteel alleen toegankelijk voor mensen. In deze scriptie wordt onderzocht of ook chimpansees toegang tot dit rechtsbeginsel zouden moeten krijgen. Dat gebeurt aan de hand van de volgende probleemstelling: “Zouden chimpansees onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel, zoals bedoeld in artikel 15 lid 2 Gw, moeten worden gebracht?”

1.3 Deelvragen

Om de probleemstelling te beantwoorden zal deze eerst in deelvragen worden opgeknipt. Daarom wordt eerst onderzocht wat het habeas corpus-beginsel inhoudt en wat de huidige reikwijdte van het rechtsbeginsel is. Daarna volgt een beschouwing, waardering en analyse van overwegend filosofische verhandelingen ten aanzien van de menselijke omgang met dieren. De deelvragen die achtereenvolgens zullen worden behandeld luiden als volgt: ‘wat houdt het

¹³ Idem

¹⁴ De Waal 2016, p. 17-18.

¹⁵ De Waal 2016, p. 18.

¹⁶ Idem.

¹⁷ De Waal 2016, p. 18; Bletchly, *Mirror* 13 mei 2019; Meijer 2022, p. 23-25.

¹⁸ Vgl. Goodall 1994, p. 13.

¹⁹ Zie bijvoorbeeld het onderzoek van Birkett & Newton-Fisher 2011.

²⁰ Birkett & Newton-Fisher 2011.

²¹ Art. 1 Gw.

²² Momenteel hebben chimpansees geen eigen rechten. Wel zijn er diverse welzijnswetten- en regels die het verblijf van chimpansees in dierentuinen reguleren (art. 2.2, lid 7, Wet dieren j.o. artikel 1.19-1.20 Besluit houders dieren en art. 1.20 Besluit houders dieren en paragraaf 3 van het Dierentuinbesluit).

habeas corpus-beginsel van artikel 15 lid 2 Gw in?', 'welke redenen zijn er om chimpansees onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel te brengen?' en 'welke redenen zijn er om chimpansees niet onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel te brengen?'.

1.4 Methodologische verantwoording

Het onderzoek naar het habeas corpus-beginsel kan worden getypeerd als juridisch-dogmatisch. Er wordt namelijk onderzoek gedaan naar het geldende recht, zoals dat is neergelegd in bronnen van geschreven en ongeschreven nationale, Europese of internationale regels, beginselen, begrippen, leerstukken en rechterlijke uitspraken, en dat van commentaar is voorzien in de literatuur – én in mogelijk toekomstig recht.²³ Om de eerste deelvraag te beantwoorden zal worden gekeken naar hoe het beginsel staat geschreven in de wet, waarom hij in de wet is opgenomen en hoe er in de rechtspraak mee wordt omgegaan. Daarvoor zullen wetten, de parlementaire geschiedenis, rechtspraak en literatuur geraadpleegd worden met als doel het bestaande recht te beschrijven (in casu het habeas corpus-beginsel).

Het onderzoek naar de menselijke omgang met dieren vindt hoofdzakelijk plaats aan de hand van een bestudering van de literatuur op het gebied van de dierethiek. De vraag of chimpansees onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel zouden moeten worden gebracht heeft in eerste instantie namelijk meer een (rechts)filosofisch karakter dan een juridisch karakter. Werken van zowel Nederlandse als niet-Nederlandse filosofen komen aan bod. De bestaande ideeën in de literatuur aan beide kanten worden beschouwd, gewaardeerd en geanalyseerd. Daarmee zal worden getracht een antwoord te geven op de tweede en derde deelvraag.

1.5 Habeas corpus voor chimpansees in de Verenigde Staten

In de Verenigde Staten tracht het NhRP al enige tijd chimpansees in gevangenschap te bevrijden op grond van het habeas corpus-beginsel.²⁴ Het NhRP is een non-profit organisatie, opgericht door dierenrechtenadvocaat Steve M. Wise (1952), en heeft als doel dat komt vast te staan dat sommige dieren, zoals onder meer chimpansees, op basis van hun zelfbewustzijn en vergaande autonomie rechtspersoonlijkheid hebben en een recht op lichamelijke vrijheid.²⁵ Om dat doel te verwezenlijken voert het NhRP rechtszaken, spoort het wetgevers aan om wetgeving te veranderen en wordt ingezet op *grassroots advocacy*, en ook verzorgt het NhRP educatie.²⁶ Met name in de rechtbanken is het NhRP zeer actief. Dat is ook niet vreemd, aangezien de Verenigde Staten een common law-systeem kennen en rechterlijke uitspraken daar sterke bronnen van recht zijn.

In het common law-systeem vormt autonomie de basis voor bepaalde fundamentele basisrechten, door Wise *dignity rights* genoemd.²⁷ Hoewel de autonomie van chimpansees niet zo uitgebreid en complex is als dat van gezonde volwassen mensen, en ook daarmee niet in overeenstemming is met bijvoorbeeld de opvattingen van Immanuel Kant over autonomie,²⁸ is hun autonomie wel vergelijkbaar en soms uitgebreider en complexer dan dat van baby's of

²³ Van Dijk, Snel & van Golen 2018, p. 84.

²⁴ Met het habeas corpus-beginsel kan de rechtmatigheid van een gevangenschap worden beoordeeld door de rechter (vgl. art. 15 lid 2 Gw).

²⁵ <https://www.nonhumanrights.org/our-story/>, laatst geraadpleegd op 24 juni 2022.

²⁶ <https://www.nonhumanrights.org/>, laatst geraadpleegd op 24 juni 2022.

²⁷ Wise 2011, p. 243-248.

²⁸ Vgl. par. 3.2.2.

mentaal gestoorden.²⁹ Op basis van deze kennis zou toepassing van het gelijkheidsbeginsel tot gevolg moeten hebben dat chimpansees – net als mensen – in aanmerking komen voor een aantal fundamentele basisrechten, zoals het recht op lichamelijke integriteit en het recht op lichamelijke vrijheid. Immers, als die basisrechten gekoppeld zijn aan de autonomie van individuen en chimpansees beschikken over een vergelijkbare autonomie dan is het logische gevolg dat ze ook over die basisrechten behoren te beschikken. Is men van mening dat chimpansees niet over een (vergelijkbare) autonomie beschikken dan doet dat aan het hiervoor geconcludeerde geen afbreuk, want er zijn ook veel mensen, denk aan baby's en mentaal gestoorden, die niet (langer) autonoom zijn. Tot slot is het mogelijk om chimpansees basisrechten te geven die passen bij hun autonomie, voor het geval hun autonomie niet vergelijkbaar is met de autonomie van mensen.³⁰

Pogingen van het NhRP sinds 2013 om diverse chimpansees (Tommy, Kiko, Hercules en Leo) vrij te krijgen op grond van het habeas corpus-beginsel hebben nog geen vruchten afgeworpen. Hoewel diverse rechters het pleidooi van het NhRP sympathiek vonden, heeft geen van hen geaccepteerd dat chimpansees rechtspersoonlijkheid en een recht op lichamelijk vrijheid hebben. Geen van de dieren kon daarom een geslaagd beroep doen op het habeas corpus-beginsel.³¹

1.6 Afbakening onderzoek

In de vorige paragraaf is gewezen op het werk van het NhRP. Waar het NhRP al langer aan de hand van het habeas corpus-beginsel en binnen het common law-systeem werkt aan de vrijlating (of overplaatsing) van chimpansees, wordt in deze scriptie aan de hand van continentaal recht onderzoek gedaan naar de redenen om chimpansees toegang te geven tot het habeas corpus-beginsel. Hoewel er parallellen tussen dit onderzoek en het werk van het NhRP zijn,³² zijn er ook verschillen. Het belangrijkste verschil is dat het NhRP eerst en vooral rechters probeert te overtuigen van het idee dat ook chimpansees rechtspersoonlijkheid en een recht op lichamelijke vrijheid kunnen hebben, terwijl het onderzoek in deze scriptie vooral van theoretische aard is en is gericht op het Nederlandse rechtssysteem. Verder wordt in deze scriptie eerst onderzoek gedaan naar het Nederlandse habeas corpus-beginsel en diens tegenhanger in het EVRM, de habeas corpus-traditie in de Verenigde Staten komt daarbij nauwelijks tot niet aan bod. Ook het begrip rechtspersoonlijkheid, als eventuele brug naar het kunnen dragen van subjectieve rechten, wordt in deze scriptie niet aan een nader onderzoek onderworpen. Het onderzoek beperkt zich tot het huidige recht en de normatieve vraag of chimpansees toegang moeten krijgen tot bepaalde onderdelen van het huidige recht. Daarna wordt aan de hand van twee specifieke filosofische stromingen bezien of er redenen zijn om chimpansees deelgenoot te maken van het normadressaat van het habeas corpus-beginsel. Tot slot wordt een breed scala aan tegenargumenten beschouwd en gewaardeerd in relatie tot de probleemstelling. Hierbij wordt de kanttekening gemaakt dat het binnen het bestek van deze scriptie onmogelijk is om alle voor- en tegenstanders voor dierenrechten aan het woord te laten. Er wordt daarom een selectie gemaakt van voor- en tegenargumenten. Bij die selectie wordt getracht de belangrijkste en meest gangbare voor- en tegenargumenten te betrekken. Verder wordt in deze scriptie niet onderzocht hoe chimpansees daadwerkelijk onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel moeten worden gebracht en wat er voor nodig is om te waarborgen dat ze door het

²⁹ Wise 2011, p. 248-251.

³⁰ Wise 2011, p. 251-257.

³¹ Vgl. par 4.2.

³² Vgl. par. 2.3, 2.4 en 4.2.4.

rechtsbeginsel beschermd worden. Dat is een handschoen die door anderen opgepakt kan of – afhankelijk van het antwoord op de probleemstelling – moet worden.

1.7 Opzet scriptie

De opbouw van de scriptie ziet er als volgt uit. In hoofdstuk 2 wordt het habeas corpus-beginsel behandeld. Het hoofdstuk begint met een inleiding (§2.1). Daarin wordt kort aangegeven wat het habeas corpus-beginsel is en wat de samenhang is met het vrijheidsrecht. Dan wordt kort een achtergrondschets gegeven van het habeas corpus-beginsel (§2.2). Zo wordt duidelijk dat het habeas corpus-beginsel al meer dan 800 jaar bestaat en in diverse belangrijke internationale verdragen is opgenomen. Vervolgens vindt een behandeling van de werking van het habeas corpus-beginsel plaats (§2.3). De functie en waarborgen van het habeas corpus-beginsel komen daarbij aan bod. Dan vindt een behandeling van het recht op lichamelijke vrijheid plaats (§2.4). Voorbij komen het belang van vrijheid, de relatie tussen het nationale vrijheidsrecht van artikel 15 lid 1 Gw en diens tegenhanger in artikel 5 lid 1 EVRM, de werking van het vrijheidsrecht en diens waarborgen, de relatie tussen vrijheidsbenaming en vrijheidsbeperking, en tenslotte het normadressaat. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie (§2.5).

In hoofdstuk 3 wordt onderzocht of er in de dierethiek goede argumenten zijn om chimpansees onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel te brengen. Het hoofdstuk begint met een inleiding (§3.1). Vervolgens worden de twee voornaamste ethische grondslagen voor dierenrechten behandeld (§3.2). Het utilisme van Jeremy Bentham en de deontologie van Immanuel Kant passeren de revue, alsmede de (deels) daarop gebaseerde theorieën voor dierenrechten van Peter Singer en Tom Regan. Nadat deze theorieën zijn beschouwd, wordt bezien wat deze theorieën voor de probleemstelling betekenen (§3.3). Zouden chimpansees volgens deze theorieën onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel moeten worden gebracht? Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie (§3.4).

In hoofdstuk 4 worden argumenten tegen dierenrechten behandeld. Het hoofdstuk begint met een inleiding (§4.1). Dan volgt een overzicht van diverse tegenargumenten (§4.2). Hoewel er argumenten van zowel religieuze als seculiere aard zijn, is ervoor gekozen om alleen de seculiere argumenten te behandelen. Na deze behandeling volgt een waardering van de tegenargumenten (§4.3). Bezien wordt of de tegenargumenten voldoende overtuigen om de in hoofdstuk 3 behandelde theorieën te ontkrachten. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie (§4.4).

Tot slot wordt de scriptie in hoofdstuk 5 afgesloten met een conclusie. Daarin wordt de aanleiding van deze scriptie nog eens kort geschetst, wordt de probleemstelling herhaald en worden de voor- en tegenargumenten voor dierenrechten in relatie tot de probleemstelling nog eens samengevat. De conclusie eindigt met een antwoord op de probleemstelling.

Hoofdstuk 2: Habeas corpus

2.1 Inleiding

Zouden chimpansees onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel moeten worden gebracht, is de centrale vraag van dit onderzoek. Die vraag wordt behandeld aan de hand van het habeas corpus-beginsel. Dit rechtsbeginsel is in Nederland opgenomen in artikel 15 lid 2 Gw en luidt: “Hij aan wie anders dan op rechterlijk bevel zijn vrijheid is ontnomen, kan aan de rechter zijn invrijheidstelling verzoeken. Hij wordt in dat geval door de rechter gehoord binnen een bij de wet te bepalen termijn. De rechter gelast de onmiddellijke invrijheidstelling, indien hij de vrijheidsontneming onrechtmatig oordeelt.” Met dit rechtsbeginsel wordt beoogd de vrijheid van individuen te beschermen tegen willekeurige inmenging door de overheid. Door de doorwerking van internationaal recht wordt de werking van het rechtsbeginsel bovendien zowel versterkt als beperkt door diens internationale tegenhanger, artikel 5 lid 4 EVRM.³³ Zoals hierna zal blijken kent het habeas corpus-beginsel een lange geschiedenis en fungeert het als laatste strohalm tegen willekeurige vrijheidsontneming door de overheid. Het beginsel kan bovendien niet los worden gezien van het vrijheidsrecht van artikel 15 lid 1 Gw en artikel 5 lid 1 EVRM. Toetsing van een vrijheidsontnemende maatregel door de rechter heeft immers alleen zin wanneer er een recht op lichamelijke vrijheid is.

2.2 De achtergrond van het habeas corpus-beginsel

Het habeas corpus-beginsel heeft oude papieren, zo dook het vermoedelijk eerst op in de *Magna Carta* van 1215.³⁴ De *Magna Carta* was een overeenkomst tussen de toenmalige Engelse koning Jan en een aantal machtige edelen, een soort vredesverdrag.³⁵ In artikel 39 stond: “No free man shall be seized or imprisoned, or stripped of his rights or possessions, or outlawed or exiled, or deprived of his standing in any other way, nor will we proceed with force against him, or send others to do so, except by the lawful judgement of his equals or by the law of the land.”, terwijl in artikel 40 stond: “To no one will we sell, to no one deny or delay right or justice.” Hoewel de *Magna Carta* van 1215 in beginsel vooral een overeenkomst was tussen de toenmalige koning en diverse machtige edelen en de overeenkomst vooral die edelen moest beschermen tegen de koning, is de betekenis ervan voor het Britse constitutionele recht zeer groot geweest.³⁶ De bepalingen in de overeenkomst vormden weliswaar nog geen mensenrechten zoals we die thans kennen, maar ze vormden wel een inspiratiebron voor latere constitutionele regelgeving, zoals de *Petition of Rights* (1628), de *Habeas Corpus Act* (1679) en de *Bill of Rights* (1689).³⁷ De rechtsbeginselen die we in artikel 39 en 40 aantreffen zijn bij de herziening van de *Magna Carta* in 1225 en 1297 samengevoegd in artikel 29 en behoren tot de dag van vandaag nog tot het Engelse gewoonterecht.³⁸ De bepaling wordt in de rechtspraak echter niet meer gebruikt nu de beginselen in deze bepaling inmiddels zijn geïncorporeerd en gepreciseerd in specifieke wetten en verdragsbepalingen.³⁹ Zo is het habeas corpus-beginsel in de meer recente geschiedenis geadopteerd door de Raad voor Europa in 1950 in artikel 5 lid 4 EVRM.⁴⁰ Beide verdragen, zowel de *Magna Carta* als het EVRM, volgden na een tijd van

³³ Artikelen 93, 94 Gw.

³⁴ Artikelen 39-40.

³⁵ Battjes & Vermeulen 2007, p. 24-25.

³⁶ Battjes & Vermeulen 2007, p. 26-29.

³⁷ Idem.

³⁸ Battjes & Vermeulen 2007, p. 28-29.

³⁹ Loof 2008, p. 23.

⁴⁰ Van Dijk & van Hoof e.a. 1998, p. 381.

ernstige onrust. De *Magna Carta* was het directe gevolg van de dreigende burgeroorlog tussen de toenmalige koning van Engeland en diens leenmannen,⁴¹ terwijl het EVRM het gevolg was van de gruwelen van de tweede wereldoorlog.⁴² De bepaling in het EVRM is de directe inspiratiebron geweest voor het huidige artikel 15 lid 2 Gw, een bepaling die overigens pas in 1983 tot stand kwam.⁴³ Eerst trad in 1966 het IVBPR in werking waar men in artikel 9 het habeas corpus-beginsel aantreft.

2.3 De werking van het habeas corpus-beginsel

De tekst van artikel 15 lid 2 Gw luidt: “Hij aan wie anders dan op rechterlijk bevel zijn vrijheid is ontnomen, kan aan de rechter zijn invrijheidstelling verzoeken. Hij wordt in dat geval door de rechter gehoord binnen een bij de wet te bepalen termijn. De rechter gelast de onmiddellijke invrijheidstelling, indien hij de vrijheidsontneming onrechtmatig oordeelt.” Hoewel het hiergenoemde habeas corpus-beginsel oude papieren heeft, werd het beginsel pas in 1983 in de Nederlandse Grondwet opgenomen, en wel om aansluiting te zoeken bij artikel 5 lid 4 EVRM.⁴⁴ Het rechtsbeginsel biedt rechtsbescherming tegen willekeurige vrijheidsbeneming, maar alleen in gevallen waarin een rechter niet de vrijheidsbeneming heeft bevolen. De rechter heeft wat dat betreft het laatste woord als het om vrijheidsbeneming gaat.⁴⁵ Zo kan een gevangenisstraf niet worden voorgelegd aan een rechter, maar een opgelegde vreemdelingenbewaring wel. Een gevangenisstraf wordt immers opgelegd door een rechter en een vreemdelingenbewaring door een ambtenaar namens de Minister van Justitie en Veiligheid.⁴⁶ Hoewel de tekst van artikel 15 lid 2 Gw het niet aangeeft, kan ook een voortdurende vrijheidsontneming worden voorgelegd aan de rechter, mits er voldoende tijd tussen de oplegging en voortdurende zit, ook wanneer de maatregel bij aanvang rechtmatig was.⁴⁷ Hoe lang de tussenpozen moeten zijn hangt volgens het EHRM af van de aard van de vrijheidsontneming.⁴⁸ Zo gaat het EHRM ervan uit dat de aard van voorlopige hechtenis vraagt om korte tussenpozen. In het verdrag wordt er namelijk van uitgegaan dat de voorlopige hechtenis van strikt beperkte duur moet zijn, omdat de bestaansreden ervan in wezen verband houdt met de vereisten van een onderzoek dat met snelheid moet worden uitgevoerd.⁴⁹

Het habeas corpus-beginsel bevat volgens het EHRM diverse waarborgen. Zo verlangt het beginsel een snelle behandeling van het verzoek.⁵⁰ Hoewel het aantal dagen dat de desbetreffende procedure in beslag neemt uiteraard een belangrijk element is, is het op zich niet noodzakelijk bepalend voor de vraag of een beschikking met de vereiste snelheid is gegeven.

⁴¹ Battjes & Vermeulen 2007, p. 24-25.

⁴² Loof 2008, p. 23.

⁴³ *Kamerstukken II 1975/1975*, 13872, nr. 3, p. 48.

⁴⁴ *Kamerstukken II 1975/1975*, 13872, nr. 3, p. 48; Kortmann 2016, p. 510.

⁴⁵ Hoewel rechterlijke uitspraken uit de Verenigde Staten niet doorwerken in de Nederlandse rechtsorde is hier wellicht interessant om te vermelden dat de Amerikaanse rechter in de zaak van chimpansee Kiko vond dat het verzoek om invrijheidstelling op grond van het habeas corpus-beginsel niet kon slagen, omdat het NhRP niet om absolute invrijheidstelling had gevraagd, maar om overplaatsing (State of New York Supreme Court, Appellate Division, Fourth Judicial Department 2 januari 2015, 999 N.Y.S.2d 652 (*Matter of Nonhuman Rights Project, Inc. v Presti*)).

⁴⁶ Art. 113, lid 3, Gw; art. 59 Vw. Het is overigens niet de Minister die de maatregel oplegt, maar de Staatssecretaris (ABRvS 23 december 2020, ECLI:NL:RVS:2020:3034, r.o. 1.1).

⁴⁷ *Kamerstukken I 1976/77*, 13872, 13873, nr. 55b, p. 46; Kortmann 2016, p. 509-510; EHRM 24 oktober 1979, ECLI:NL:XX:1979:AC6700, *NJ* 1980, 114, m.nt. E.A. Alkema, par. 55 (*Winterterp/Nederland*); vgl. art. 96 Vw.

⁴⁸ EHRM 25 oktober 1989, ECLI:NL:XX:1989:AD0925, *NJ* 1990, 697, par. 21 (*Bezicheri/Italië*).

⁴⁹ *Idem*.

⁵⁰ EHRM 15 oktober 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:1015JUD000847414, par. 80-81 (*Nabid Abdullayev/Rusland*).

Er wordt rekening gehouden met de door de autoriteiten getoonde zorgvuldigheid, eventuele vertragingen die aan de aanvrager kunnen worden toegeschreven en eventuele vertragingfactoren waarvoor de staat niet verantwoordelijk kan worden gehouden. De vraag of het recht op een spoedige beslissing is gerespecteerd, moet dus worden beoordeeld in het licht van de omstandigheden van elk geval.⁵¹ De rechter die over het verzoek tot vrijlating beslist moet bovendien onafhankelijk zijn.⁵² Het is ondenkbaar te veronderstellen dat de bepaling die betrekking heeft op een fundamentele kwestie als de vrijheid van willekeurige vrijheidsberoving niet als fundamentele garantie de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de rechtbank zou vereisen.⁵³ Ook vereist een verzoek tot vrijlating een procedure op tegenspraak en *equality of arms* tussen partijen.⁵⁴ *Equality of arms* betekent onder meer toegang tot de documenten die tot de vrijheidsontneming hebben geleid.⁵⁵ Eenieder wiens vrijheid is ontnomen dient bovendien op gelijkwaardige wijze toegang te krijgen tot de rechter. Het ERHM is van mening dat het van essentieel belang is dat een betrokkene toegang heeft tot een rechtbank en de mogelijkheid moet krijgen om persoonlijk of, indien nodig, door middel van een vorm van vertegenwoordiging te worden gehoord, bij gebreke waarvan hij niet de fundamentele garanties van de toegepaste procedure zal hebben gekregen in zaken van vrijheidsbeneming. Geestesziekte kan een beperking of wijziging van de wijze van uitoefening van een dergelijk recht met zich meebrengen, maar het kan geen rechtvaardiging vormen voor het aantasten van de uitoefening zelf. Er kunnen immers bijzondere procedurele waarborgen nodig blijken te zijn ter bescherming van de belangen van personen die vanwege hun verstandelijke handicap niet volledig in staat zijn om voor zichzelf op te treden.⁵⁶

2.4 De bescherming van individuele vrijheid

In de vorige paragraaf kwam naar voren dat het habeas corpus-beginsel de individuele vrijheid van individuen beoogt te beschermen door deze individuen toegang tot de rechter te geven in gevallen waarin hun vrijheid is ontnomen zonder rechterlijke tussenkomst. Hoe belangrijk die individuele vrijheid is blijkt wel uit de belangrijkste verklaringen, verdragen en grondwetten. Deze bronnen van recht staan namelijk vol met vrijheidsrechten.⁵⁷ Zo worden mensen vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren, aldus artikel 1 UVRM. Die menselijke waardigheid, waar grondrechten vaak op worden gebaseerd,⁵⁸ komt ook in diverse andere verdragen terug.⁵⁹ Het EVRM bevat daarentegen geen opmerking over deze menselijke waardigheid. Toch overweegt ook het EHRM met enige regelmaat dat “the very essence of the Convention” bestaat uit het “respect voor human dignity and human freedom”.⁶⁰ Ook grondrechten zijn fundamenteel voor de persoonlijke vrijheid van de mens en voor de handhaving van de persoonlijke autonomie.⁶¹ Grondrechten hebben volgens de wetgever onder meer tot doel om

⁵¹ EHRM 15 oktober 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:1015JUD000847414, par. 81 (*Nabid Abdullayev/Rusland*).

⁵² EHRM 9 januari 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:0109JUD003179610, par. 21-22 (*Revtyuk/Rusland*).

⁵³ EHRM 9 januari 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:0109JUD003179610, par. 21 (*Revtyuk/Rusland*).

⁵⁴ EHRM 15 oktober 2020, ECLI:CE:ECHR:2020:1015JUD004902008, par. 86 (*Myasnik Malkhasyan/Armenië*).

⁵⁵ *Idem*.

⁵⁶ EHRM 24 oktober 1979, ECLI:CE:ECHR:1981:1127JUD000630173, NJ 1980, 114, m.nt. E.A. Alkema, par. 60 (*Winterterp/Nederland*).

⁵⁷ Voorbeelden zijn art. 3, 18-20 UVRM, art. 5, 8-11 EVRM en art. 6-16, 23 Gw.

⁵⁸ Nieuwenhuis e.a. 2017, p. 29-33.

⁵⁹ Bijvoorbeeld in de preambule van het IVBPR en in artikel 1 van het HvEU.

⁶⁰ EHRM 11 juli 2001, ECLI:CE:ECHR:2002:0711JUD002568094, par 70 (*I. tegen het Verenigd Koninkrijk*); EHRM 10 juni 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:0610JUD000030202, par. 135 (*Jehova Witnesses of Moscow tegen Rusland*).

⁶¹ Kortmann 2016, p. 365.

de “persoonlijke autonomie te handhaven en een vergaande ingreep van overheidsorganen in het persoonlijk leven tegen te gaan.”⁶² Ook de eigen Grondwet staat daarom vol met vrijheidsrechten.⁶³ Wanneer in de individuele lichamelijke vrijheid van individuen ingegrepen mag worden staat in artikel 15 lid 1 Gw en artikel 5 lid 1 EVRM. Als in die vrijheid zonder tussenkomst van een rechter wordt ingegrepen dan geeft het habeas corpus-beginsel een ingang bij de rechter.

Willekeurige vrijheidsontneming is niet toegestaan, aldus artikel 15 lid 1 Gw en artikel 5 lid 1 EVRM. Het opzettelijk en wederrechtelijk beroven van iemands vrijheid is zelfs strafbaar.⁶⁴ Toch mogen overheden in sommige gevallen de vrijheid van burgers ontnemen, bijvoorbeeld wanneer een burger veroordeeld is voor een strafbaar feit en daarvoor een gevangenisstraf krijgt of wanneer een vreemdeling niet uit Nederland wil vertrekken en daarom in bewaring wordt gesteld ter fine van uitzetting. Bovengenoemde bepalingen bepalen wanneer mag worden ingegrepen in de vrijheid van burgers. De bepalingen verschillen overigens wel van elkaar. Zo eist artikel 15 lid 1 Gw slechts een wettelijke grondslag voor de vrijheidsontneming, terwijl artikel 5 lid 1 EVRM preciseert in welke gevallen vrijheidsontneming volgens een wettelijke procedure is toegestaan.⁶⁵ Anders dan in artikel 15 Gw wordt in artikel 5 lid 1 EVRM bovendien aangegeven welk recht wordt beschermd, namelijk eenieders recht op lichamelijke vrijheid en veiligheid van zijn persoon, al staat daar tegenover dat ook artikel 15 lid 1 Gw impliceert de vrijheid van persoon te willen beschermen. Het gaat volgens het EHRM om een fundamenteel mensenrecht.⁶⁶

Zowel artikel 15 lid 1 Gw als artikel 5 lid 1 EVRM eisen voor vrijheidsontneming een wettelijke grondslag. Deze wettelijke grondslag kan worden gevonden in zowel het strafrecht als het bestuursrecht.⁶⁷ Zo stelden de leden van de PvdA bij de grondwetsherziening van 1983 bijvoorbeeld de vraag of het ter ontzuivering in bewaring stellen van beschonkenen ook als vrijheidsontneming aan te merken is in de zin van artikel 15 lid 1 Gw en of de grondslag in een bepaling van een politieke ambtsinstructie voldoende was.⁶⁸ De wetgever beantwoordde het eerste deel van deze vraag bevestigend, maar stelde dat een politieke ambtsinstructie niet voldoende was, omdat vrijheidsontneming na ingang van artikel 15 Gw alleen mogelijk is op grond een ‘formeel-wettelijke regeling’,⁶⁹ en dat was de politieke ambtsinstructie niet, aldus de wetgever.⁷⁰ De wet bevat diverse andere vormen van vrijheidsontneming, zoals de vreemdelingenbewaring van artikel 59 Vw en de bestuurlijke ophouding van de artikelen 154a en 176a van de Gmw. Het voert echter te ver om die verschillende gronden hier uitvoerig te bespreken. De eis van de wettelijke grondslag betekent volgens het EHRM overigens niet alleen dat de maatregel tot vrijheidsontneming in overeenstemming moet zijn met een daarvoor wettelijk omschreven procedure, hij heeft ook betrekking op de kwaliteit van het recht, dat vereist dat het verenigbaar is met de rechtsstaat, een concept dat inherent is aan alle artikelen van het verdrag. Op dit laatste punt benadrukt het EHRM dat het bij vrijheidsbeneming vooral van belang is dat aan het algemene rechtszekerheidsbeginsel wordt voldaan. Het is daarom van essentieel belang dat de voorwaarden voor vrijheidsbeneming volgens het nationale recht duidelijk worden gedefinieerd en dat de wet zelf voorzienbaar is in de toepassing ervan, zodat

⁶² *Kamerstukken II 1975/1976*, 13872, nr. 3, p. 10.

⁶³ Vgl. art. 6-16, 23 Gw.

⁶⁴ Art. 282 WbSr.

⁶⁵ EHRM 25 februari 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:0225JUD005315711, par. 45 (*Klinkenbus/Duitsland*).

⁶⁶ EHRM 4 juni 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0604JUD000542511, par. 45 (*Yakovenko/Oekraïne*).

⁶⁷ Kortmann 2016, p. 509.

⁶⁸ *Kamerstukken I 1981/1982*, 16905, nr. 47, p. 8.

⁶⁹ In de definitieve regeling is een ‘formeel-wettelijke regeling’, oftewel een wet in formele zin niet langer nodig (*Kamerstukken II 1975-1976*, 13872, nr. 3, p. 49).

⁷⁰ *Kamerstukken I 1981/1982*, 16905, nr. 47a, p. 15.

deze voldoet aan de norm van "wettigheid" die is vastgesteld door het EVRM, een norm die vereist dat alle wetgeving voldoende nauwkeurig zijn om de persoon – zo nodig met passend advies – in staat te stellen, in een mate die gezien de omstandigheden redelijk is, de gevolgen te voorzien die een bepaalde handeling met zich mee kan brengen.⁷¹ Verder is van belang dat de vrijheidsbeneming van een persoon een dermate ernstige maatregel is dat deze alleen gerechtvaardigd is in gevallen waarin andere, minder ingrijpende maatregelen zijn overwogen en onvoldoende blijken te zijn om het individuele of het algemeen belang te vrijwaren. Dat betekent dat het niet alleen volstaat dat de vrijheidsbeneming in overeenstemming is met het nationale recht; het moet in de gegeven omstandigheden ook nodig zijn.⁷²

Vrijheidsontneming in de zin van artikel 15 lid 1 Gw en artikel 5 lid 1 EVRM moet worden onderscheiden van vrijheidsbeperking. Van vrijheidsontneming is sprake in gevallen waarbij sprake is van een geheel ontnemen van de bewegingsvrijheid door betrokkene vast te houden op een beperkt afgebakende plaats in een bepaald gebied, terwijl van vrijheidsbeperking sprake is in gevallen waarbij de bewegingsvrijheid in een bepaald gebied is beperkt of ontbreekt, maar daarbuiten intact is gebleven.⁷³ Het onderscheid tussen de twee is niet altijd helder.⁷⁴ Het hangt vaak af van de bijzondere omstandigheden van het geval. Ook het EHRM maakt onderscheid tussen *deprivation of liberty* en *mere restrictions on liberty of movement*.⁷⁵ Om vast te stellen of het om vrijheidsontneming gaat, moet naast de concrete situatie rekening worden gehouden met het type vrijheidsontneming, de duur van de vrijheidsontneming, de effecten van de vrijheidsontneming en de wijze waarop de maatregel wordt toegepast. Het verschil tussen vrijheidsontneming en vrijheidsbeperking is slechts gradueel van aard, aldus het EHRM.⁷⁶ Bewegingsvrijheid is overigens geen recht dat in de Nederlandse Grondwet is opgenomen. Het EVRM kent zo een recht wel, namelijk in artikel 2 van het vierde protocol van het EVRM.⁷⁷

Wiens fysieke vrijheid door het vrijheidsrecht wordt beschermd laat zich wel raden. Als het gaat om vrijheidsontneming ligt het voor de hand dat met 'niemand' uitsluitend natuurlijke personen wordt bedoeld.⁷⁸ Het is immers moeilijk voorstelbaar dat een rechtspersoon, niet zijnde een natuurlijk persoon, over fysieke vrijheid beschikt die kan worden ontnomen. Een rechtspersoon is immers een juridische constructie, bedacht door mensen om groepen personen of organisaties op te kunnen laten treden in het rechtsverkeer. Zo een constructie laat zich fysiek moeilijk opsluiten. Chimpansees zijn evenmin aan te merken als natuurlijke personen, ofwel personen met rechtspersoonlijkheid. In de Verenigde Staten wordt daar door het NhRP al sinds 2013 over geprocedeerd. In nagenoeg iedere procedure wijst de rechtbank erop dat, naast het feit dat een chimpansee geen drager van plichten kan zijn,⁷⁹ er geen precedent is voor het

⁷¹ EHRM 26 mei 2020, ECLI:CE:ECHR:2020:0526JUD000099919, par. 89-91 (*Aftanache/Roemenie*).

⁷² EHRM 25 november 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1125JUD003119912, par. 63 (*K.C./Polen*).

⁷³ Idem.

⁷⁴ HR 8 februari 1991, ECLI:NL:HR:1991:ZC0141, NJ 1993, 81 (transitieruimte Schiphol); ABRvS 23 augustus 2019, ECLI:NL:RVS:2019:2791, NJB 2019/2194.

⁷⁵ Van Dijk & van Hoof e.a. 1998, p. 345-348.

⁷⁶ EHRM 8 juli 2021, ECLI:CE:ECHR:2021:0708JUD000117212, par. 42 (*Mammadov en Abbsov/Azerbeidzjan*).

⁷⁷ Kortmann 2016, p. 512; vgl. EHRM 26 mei 2020, ECLI:CE:ECHR:2020:0526JUD000099919, par. 78 (*Aftanache/Roemenië*).

⁷⁸ Vgl. *Kamerstukken II* 1975/1976, 13872, nr. 3, p. 11.

⁷⁹ Zie par. 4.2.4.

aannemen van rechtspersoonlijkheid bij chimpansees en het NhRP daarom dat via de wetgever moet verwezenlijken.⁸⁰

2.5 Conclusie

In dit hoofdstuk is het habeas corpus-beginsel behandeld aan de hand van artikel 15 lid 2 Gw en artikel 5 lid 4 EVRM. Omdat het habeas corpus-beginsel individuen in staat stelt vrijheidsontneming voor te leggen aan een onafhankelijke rechter, die snel beslist of de maatregel rechtmatig is en eventueel besluit tot invrijheidstelling, heeft ook een behandeling van het recht op lichamelijke vrijheid, zoals bedoeld in artikel 15 lid 1 Gw en artikel 5 lid 1 EVRM, plaatsgevonden. Het uitgangspunt is dat overheden niet willekeurig individuen van hun vrijheid benemen. Daarvoor is de individuele vrijheid te belangrijk. Daarom is vrijheidsontneming alleen toegestaan als het wettig, legitiem en noodzakelijk is. Als de vrijheidsontneming bevolen wordt door een niet-rechter dan garandeert het habeas corpus-beginsel een aanspraak op een rechterlijke voorziening. Het uitgangspunt van het habeas corpus-beginsel is immers dat er altijd een onafhankelijke rechter is die het laatste woord heeft over de vrijheidsontneming van een individu. Vrijheid is namelijk een fundamenteel recht van ieder individu en verdient daarom een even fundamenteel recht op rechtsbescherming, in casu het habeas corpus-beginsel.

⁸⁰ Vgl. State of New York Supreme Court, Appellate Division, Third Judicial Department 4 december 2014, 998 N.Y.S.2d 248 (*People ex rel Nonhuman Rights Project, Inc. v Lavery*); State of New York Supreme Court, Appellate Division, Fourth Judicial Department 2 januari 2015, 999 N.Y.S.2d 652 (*Matter of Nonhuman Rights Project, Inc. v Presti*); State of New York Supreme Court 29 juli 2015, 16 N.Y.S.3d 898 (*Matter of Nonhuman Rights Project, Inc. v Stanley*).

Hoofdstuk 3: Habeas corpus voor chimpansees

3.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is het habeas corpus-beginsel behandeld. Dit fundamentele rechtsbeginsel geeft individuen die van hun vrijheid zijn benomen een voorziening bij een onafhankelijke rechter. Dit houdt verband met de bescherming van ieders individuele lichamelijke vrijheid tegen willekeurig ingrijpen van de overheid. Toegang tot dat rechtsbeginsel is thans uitsluitend voorbehouden aan natuurlijke personen, mensen dus. In dit hoofdstuk wordt verkend of er redenen zijn om chimpansees ook toegang te geven tot het rechtsbeginsel, bijvoorbeeld omdat ook hun individuele vrijheid ertoe doet en er een orgaan nodig is (de rechter) om die individuele lichamelijke vrijheid te waarborgen. Die verkenning vindt plaats door de twee voornaamste ethische theorieën op het gebied van de dierethiek te bespreken. Daarna wordt verkend of die theorieën goede argumenten bevatten om chimpansees onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel te brengen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie.

3.2 De twee belangrijkste ethische grondslagen voor dierenrechten

Het debat over dierenrechten vindt al enkele eeuwen plaats. In deze paragraaf worden de bekendste grondslagen voor dierenrechten behandeld. Die grondslagen zijn in grote mate gebaseerd op het utilisme van de Engelse filosoof Jeremy Bentham (1748-1832) en de deontologie van de Duitse filosoof Immanuel Kant (1724-1804).⁸¹ Zo is het werk van filosoof en hoogleraar bio-ethiek Peter Singer (1946) over dierethiek in overwegende mate gebaseerd op het werk van Bentham, terwijl filosoof en voormalig hoogleraar filosofie Tom Regan (1938-2017) vooral inspiratie ontleende aan de deontologische werken van Kant. De werken van deze filosofen komen in de subparagrafen hieronder op hoofdlijnen aan de orde.

3.2.1 Utilistische grondslag voor dierenrechten

Hoewel Bentham niet door iedereen als grondlegger van het utilisme wordt gezien, heeft hij evenwel een belangrijke bijdrage geleverd aan de uitwerking ervan. In zijn hoofdwerk *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (1789) schreef hij bijvoorbeeld: “De natuur heeft de mensheid onder de heerschappij gesteld van twee soevereine meesters: *pijn* en *genot*. Zij alleen geven aan wat we *zouden moeten* doen en bepalen wat we *zullen* doen.”⁸² Hiermee legde Bentham de basis van zijn utiliteitsbeginsel, ofwel het nuttigheidsbeginsel. Met dit beginsel wordt volgens Bentham “dat beginsel bedoeld dat welke handeling dan ook goedkeurt of afkeurt in overeenstemming met haar klaarblijkelijke tendens om het geluk te vermeerderen of te verminderen van degene wiens belang aan de orde is.”⁸³ Of een handeling goed of slecht is hangt volgens het nuttigheidsbeginsel af van het nut van de handeling. Een handeling heeft alleen nut als het geluk bevordert. Bij het bepalen van het nut spelen bovendien alleen de belangen die aan de orde zijn een rol, oftewel de belangen die door de handeling worden geraakt. Utilisten streven daarom naar het bevorderen van genot en het vermijden van pijn voor het grootste aantal mensen.⁸⁴

⁸¹ Vgl. Cliteur 1997, p. 33-35.

⁸² Bentham & Mill 2020, p. 23.

⁸³ Bentham & Mill 2020, p. 23-24.

⁸⁴ Warburton 2012, p. 122.

Een vraag kan dan vervolgens zijn of en hoe de mate van genot en pijn kan worden gemeten. Daar heeft Bentham een methode voor bedacht. Die methode noemde hij “The Felicific Calculus”.⁸⁵ De mate van genot of pijn wordt volgens deze methode berekend door rekening te houden met de intensiteit, duur, zekerheid of onzekerheid, nabijheid of afstand, vruchtbaarheid en zuiverheid van het genot en de pijn van een handeling.⁸⁶ Met de vruchtbaarheid van het genot en de pijn wordt bedoeld op de kans dat zij wordt gevolgd door sensaties van dezelfde soort, dat wil zeggen: genoegens, als het een genot is, of pijnen als een pijn is.⁸⁷ Met de zuiverheid van het genot en de pijn wordt bedoeld op de kans dat zij niet wordt gevolgd door gevoelens van de tegenovergestelde soort, dat wil zeggen: pijnen, als het een genot is, genoegens als het een pijn is.⁸⁸ Zodra de handeling meer genot dan pijn oplevert dan heeft deze nut en is hij bijgevolg in moreel opzicht juist.

De volgende vraag die dan kan worden gesteld is met wiens belangen rekening moet worden gehouden bij het bepalen of een handeling nut heeft volgens het utiliteitsbeginsel. Bentham had het eerder over “degene wiens belang aan de orde is”.⁸⁹ Dat zijn volgens Bentham niet alleen natuurlijke personen, maar kunnen ook sommige dieren zijn. Sommige dieren kunnen immers – net als mensen – genot en pijn ervaren. Aan die ervaring kan een belang afgeleid worden. Dat belang kan worden geraakt door handelingen van anderen. Daarom moet bij het bepalen van het nut van een handeling ook rekening worden gehouden met de belangen van sommige dieren als die kunnen worden geraakt door de handeling in kwestie. In *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (1789) schrijft Bentham daarover in een voetnoot: “De dag zou komen waarop de rest van de dierlijke schepselen die rechten verwerven welke nooit anders dan door tirannie aan hen onthouden zijn. De Fransen hebben al ontdekt dat het zwart van een huid geen reden vormt om eens mens zonder pardon aan de wreedheid van een folteraar over te leveren. Eens zal erkend worden dat het aantal benen, de beharing van de huid of de lengte van het heilig been even onvoldoende redenen zijn om een wezen met gevoel aan een vergelijkbaar lot over te laten. Wat is er dan nog dat de onoverkomelijke grens kan markeren? Is het vermogen van de rede, of misschien het spraakvermogen? Maar een volwassen paard of hond is zowel een onvergelijkbaar rationeler als communicatiever dier dan een zuigeling van een dag, week of maand oud. Maar gesteld dat dit niet zo was, wat zou dat uitmaken. De vraag is niet, kunnen ze redeneren?, noch kunnen ze spreken?, maar kunnen ze lijden?”⁹⁰

Singer werkt bovengenoemde voetnoot uit in zijn werk *Animal Liberation*.⁹¹ Hij meent dat het uitsluiten van dieren buiten de morele gemeenschap een vorm van discriminatie is. Deze vorm van discriminatie noemt hij speciësisme.⁹² Discriminatie is slecht, omdat wordt aangenomen dat iedereen gelijkwaardig is.⁹³ Gelijkwaardigheid is een moreel ideaal en houdt in dat ieders belangen even zwaar tellen. Omdat bepaalde dieren – net als mensen – pijn kunnen ervaren, moet worden aangenomen dat zij ook belangen hebben, namelijk het belang om geen pijn te ervaren. Bij handelingen die deze belangen kunnen raken, moet daarom rekening worden

⁸⁵ Warburton 2012, p. 123. Deze methode wordt ook wel de hedonistische calculus genoemd (Bentham & Mills 2020, p. 8).

⁸⁶ Bentham & Mills 2020, p. 43-44.

⁸⁷ Idem.

⁸⁸ Idem.

⁸⁹ Burns & Hart 1970, p. 11-12; Bentham & Mill 2020, p. 23-24.

⁹⁰ Bentham 2007, hoofdstuk 17. De vertaling is van Cliteur (Cliteur 2001, p. 40-41).

⁹¹ Singer 2009.

⁹² Een term die Singer overigens niet zelf heeft bedacht. De term komt van R.D. Ryder (1940).

⁹³ Vgl. artikel 1 Gw.

gehouden met de belangen die door de handelingen kunnen worden geraakt. Dit betekent niet dat mensen en dieren dezelfde behandeling moeten krijgen, maar wel dat met de belangen van mens en dier op een gelijkwaardige manier rekening moet worden gehouden. Singer schrijft: “The basic principle of equality does not require equal or identical *treatment*; it requires equal consideration.”⁹⁴ Met andere woorden: het gelijkheidsbeginsel gaat niet over een *gelijke* behandeling, maar over een *gelijkwaardige* behandeling. Dit betekent niet dat honden ook stemrecht moeten krijgen, stemmen kunnen ze immers niet, maar het betekent wel dat met andere belangen, zoals het kunnen lijden van pijn, rekening gehouden moet worden op dezelfde wijze zoals dat bij mensen gebeurt. Daarom mag zowel een mens als hond niet worden geschopt, maar een steen wel. De eerste twee kunnen lijden, de laatste niet. Als men pijn als basis voor moraal niet wil accepteren en vasthoudt aan de ratio als basis voor moraal dan moet men consequent zijn en ook mensen uitsluiten van de morele gemeenschap die niet (langer) over ratio beschikken. Voorbeelden van zulke mensen zijn baby’s, dementerende bejaarden en mentaal gestoorden, ook wel de *marginal humans* genoemd. Dat zullen weinig mensen willen accepteren. Beter is daarom om pijn als basis voor moraal te nemen.

3.2.2 Deontologische grondslag voor dierenrechten

Kant had een vrijwel tegenovergestelde opvatting over moraal dan Bentham. Waar Bentham zich overwegend op de gevolgen van een handeling richt, richt Kant zich op de (intentie van de) handeling zelf. Sommige handelingen zijn volgens Kant intrinsiek goed en sommige handelingen zijn intrinsiek slecht, ongeacht de situatie. Wat goed is volgt uit zijn ‘categorisch imperatief’. Die luidt volgens hem als volgt: “Handel alleen volgens die maxime waarvan je ook kunt wensen dat ze een algemene wet wordt.”⁹⁵, oftewel “handel zoals je zou wensen dat iedereen zou handelen”.⁹⁶ Een handeling volgens zijn categorisch imperatief, of ‘onvoorwaardelijk gebod’, is alleen moreel wanneer iedereen deze handeling zou willen.⁹⁷ Alleen rationele wezens, wezens die zichzelf een morele wet kunnen voorschrijven, wezens die autonoom zijn, kunnen dat volgens Kant.⁹⁸ Uit zijn categorisch imperatief volgt dat men anderen nooit alleen als middel mag gebruiken. Die ‘anderen’ zijn mensen die beschikken over ratio.⁹⁹ Mensen hebben een intrinsieke waarde. Het is niet respectvol en daarom immoreel om mensen louter als middel gebruiken. Dat doet namelijk afbreuk aan hun intrinsieke waarde. Dieren zijn niet rationeel en hebben geen zelfbewustzijn. Dieren beschikken volgens Kant dan ook niet over een intrinsieke waarde en hebben bijgevolg slechts een instrumentele waarde. Dieren mogen daarom wel als middel worden gebruikt, bijvoorbeeld om mensen te voorzien van eten en kleding.¹⁰⁰

Met Kant vindt Regan dat ieder individu met een intrinsieke waarde als doel in zichzelf en daarom met respect moet worden behandeld. Over andere onderdelen, zoals wie over deze intrinsieke waarde beschikt, denkt Regan anders. Ook Regan vindt dat alle individuen die over een intrinsieke waarde beschikken onderdeel van de morele gemeenschap zijn. Met zulke individuen moet rekening worden gehouden bij beslissingen die hen raken. De intrinsieke waarde van individuen staat los van de intrinsieke waarde die men aan ervaringen van

⁹⁴ Singer 2009, p. 2.

⁹⁵ Kant 2005, p. 38; Kant 2006, p. 11.

⁹⁶ Cliteur & Wissen 1998, p. 30.

⁹⁷ Kant 2005, p. 41.

⁹⁸ Kant 2006, p. 15-16.

⁹⁹ Kant 2005, p. 46.

¹⁰⁰ Kant 1997, p. 212-213.

individuen kan toekennen. Ieder individu met een intrinsieke waarde heeft deze volledig en gelijk aan anderen die daarover beschikken. Zo hebben individuen die een fijn leven hebben niet meer intrinsieke waarde dan individuen die een miserabel leven hebben. Ook doet het er niet toe wat een individu betekent voor bijvoorbeeld de samenleving. Een wetenschapper heeft niet meer intrinsieke waarde dan een crimineel.¹⁰¹ Mensen en sommige dieren hebben een intrinsieke waarde. Het gaat om mensen en dieren die het leven ervaren. Regan noemt zulke individuen ‘subjects-of-a-life’.¹⁰² Deze individuen beschikken over overtuigingen en verlangens; waarneming, geheugen en een besef van de toekomst, met inbegrip van hun eigen toekomst; een emotioneel leven samen met gevoelens van plezier en pijn; voorkeurs- en welzijnsbelangen; het vermogen om actie te ondernemen bij het nastreven van hun verlangens en doelen; een psychofysische identiteit in de loop van de tijd; en een individueel welzijn in de zin dat hun ervaringsleven goed of slecht voor hen is, logisch onafhankelijk van hun nut voor anderen en logisch onafhankelijk van het feit dat ze het object zijn van de belangen van iemand anders.¹⁰³ Net als Kant gelooft Regan dat individuen met een intrinsieke waarde niet louter als middel mogen worden gebruikt. Dit doet namelijk afbreuk aan de intrinsieke waarde van het individu. Het respectbeginsel eist dat met eenieder die over een intrinsieke waarde beschikt met respect wordt omgegaan. Individuen met een intrinsieke waarde moeten daarom tevens als doelen in zichzelf worden behandeld.¹⁰⁴ Dit betekent dat deze individuen geen leed mag worden aangedaan. Mensen en dieren met een intrinsieke waarde hebben daarom een fundamenteel moreel recht om met respect te worden behandeld en een prima facie moreel recht om geen leed te worden aangedaan.¹⁰⁵

3.3 Habeas corpus voor chimpansees

Nu in de vorige paragraaf de twee voornaamste ethische grondslagen voor dierenrechten zijn behandeld, is het van belang om te bezien wat deze ethische grondslagen betekenen voor de probleemstelling van deze scriptie. In hoofdstuk 2 is uitgelegd dat het habeas corpus-beginsel individuen tegen willekeurige vrijheidsontnemingen beschermt door ze een rechtsmiddel te geven waarmee ze zich tot de rechter kunnen wenden wanneer hun vrijheid hen ontnomen is. Ook is uitgelegd dat het habeas corpus-beginsel alleen effectief is als er een daadwerkelijk vrijheidsrecht is. De status quo is dat chimpansees zulke rechten niet hebben. In de subparagrafen hierna wordt daarom bezien of er vanuit utilistisch dan wel deontologisch perspectief redenen zijn om chimpansees onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel te brengen, oftewel ze een subjectief vrijheidsrecht te geven en een rechtsmiddel bij de rechter te geven om dat vrijheidsrecht te waarborgen. Dat gebeurt door eerst vast te stellen of de chimpansees een morele status toekomen en zo ja, of deze morele status betekent dat ze eigen rechten moeten krijgen.

3.3.1 Het utilistische perspectief

Een individu dat leed en genot kan ervaren doet ertoe, zijn belangen doen ertoe. Hij is lid van de morele gemeenschap van gelijken, een gemeenschap van individuen wiens belangen er op gelijkwaardige wijze toe doen en met wiens belangen op gelijkwaardige wijze rekening moet

¹⁰¹ Regan 2004, p. 235-239.

¹⁰² Regan 2004, p. 243-248.

¹⁰³ Regan 2004, p. 243.

¹⁰⁴ Regan 2004, p. 248-250.

¹⁰⁵ Regan 2004, p. 327-329.

worden gehouden bij beslissingen die daaraan raken. Voor Bentham en Singer is irrelevant of het individu een mens of dier is, relevant is of het individu leed en genot kan ervaren. Het gevolg hiervan is dat niet alleen mensen onderdeel van die morele gemeenschap zijn, maar ook sommige dieren, namelijk dieren die leed en genot kunnen ervaren. Leden van die morele gemeenschap moeten op gelijkwaardige wijze worden behandeld. Dat volgt immers uit het gelijkwaardigheidsideaal. Mag een mens niet zonder goede reden van zijn vrijheid worden benomen, omdat hij daar zeer ongelukkig van wordt? Dan mag een dier evenmin zonder goede reden van zijn vrijheid worden benomen als het daar ongelukkig van wordt. Uit het eerder aangehaalde onderzoek van 2011 komt naar voren dat chimpansees onder hun gevangenschap in dierentuinen kunnen lijden.¹⁰⁶ Dit betekent dat vanuit dit utilistische perspectief dan moet worden geconcludeerd dat de chimpansee onderdeel is van de eerder genoemde morele gemeenschap van gelijken. De chimpansee wordt immers ongelukkig van (lees: lijdt onder zijn) gevangenschap.

Wat betekent dit voor de probleemstelling? Zouden chimpansees daarom onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel moeten worden gebracht? De neiging bestaat om die vraag bevestigend te beantwoorden. Het theoretisch raamwerk van Singer is immers gebaseerd op het ideaal van gelijkwaardigheid. Gelijke gevallen moeten gelijk worden behandeld. Als mensen ongelukkig worden van gevangenschap en mensen met elkaar vinden dat gevangenschap alleen onder strikte voorwaarden is toegestaan dan zou zoiets ook moeten gelden voor dieren die lijden onder gevangenschap, zoals chimpansees. Het zou immers een vorm van discriminatie zijn om chimpansees zonder goede reden gevangen te nemen en houden als dat bij mensen niet gebeurt. Anders verwoord: als mensen een recht op lichamelijke vrijheid hebben en een gesteld inbreuk op dat recht via het habeas corpus-beginsel kunnen voorleggen aan een onafhankelijke rechter, waarom zouden chimpansees die rechten niet ook hebben, zeker nu niet de ratio de grondslag vormt voor zulke rechten maar het kunnen ervaren van leed en genot? “If there are any rights possessed by all human beings, those rights are also possessed by non-human animals”, aldus Singer.¹⁰⁷ In *The Great Ape Project* heeft Singer zelfs expliciet voor (onder meer) chimpansees voor een recht op lichamelijke vrijheid gepleit, als ook voor het recht op leven en het recht om niet gemarteld te worden.¹⁰⁸ Dit heeft te maken met de capaciteiten van de chimpansee.¹⁰⁹ Door deze dieren een recht op lichamelijke vrijheid te geven en ze toegang te geven tot het habeas corpus-beginsel wordt enerzijds hun eigenwaarde erkend en wordt het anderzijds mogelijk gemaakt om hun belangen op een gelijkwaardige wijze mee te wegen. Het erkennen van de eigenwaarde van de chimpansee en het meewegen van hun belangen gebeurt nu niet, omdat ze thans als een object van recht in plaats van een subject van recht worden gezien. Zolang dit het geval is, zullen de belangen van chimpansees nooit opwegen tegen de belangen, zoals die van dierentuinbezoekers die de dieren graag in het echt willen zien en daarvoor niet naar de natuurlijke habitat van de dieren willen of kunnen afreizen, werknemers van dierentuinen die erbij gebaat zijn om hun baantje te behouden en zo te kunnen sparen voor hun pensioen, alsmede de overheid die iedere belastingcent kan gebruiken die wordt gewonnen door de kaartverkoop en andere inkomsten in de dierenparken komen, omdat van een daadwerkelijke en eerlijke belangenafweging geen sprake is. Daarvoor zullen chimpansee en mens eerst op gelijk niveau moeten worden gebracht, oftewel in een morele gemeenschap van gelijken worden gebracht. Om dat te bereiken kunnen chimpansees onder het

¹⁰⁶ Zie par. 1.1 en Birkett & Newton-Fisher 2011.

¹⁰⁷ Singer 1987.

¹⁰⁸ Cavalieri & Singer 1993, p. 4-7.

¹⁰⁹ Vgl. par. 1.1.

habeas corpus-beginsel worden gebracht en toegang worden gegeven tot het habeas corpus-beginsel, zodat hun startpositie bij een belangenafweging gelijk is.

3.3.2 Het deontologische perspectief

Zij die over een intrinsieke waarde beschikken, beschikken ook over een morele status. Zij doen ertoe, dat wil zeggen dat met hen rekening moet worden gehouden bij beslissingen die hen raken. Individuen die het leven ervaren beschikken over deze intrinsieke waarde. Deze individuen noemt Regan *subjects-of-a-life*. Chimpansees zijn intelligente, zelfbewuste en autonome dieren.¹¹⁰ Gelet op deze redenen is het zeer aannemelijk dat Regan chimpansees zou aanmerken als *subjects-of-a-life* en ze daarom een intrinsieke waarde zou toeschrijven. Het gevolg is dat chimpansees – net als mensen – als doelen in zichzelf moeten worden behandeld. Dat betekent dat ze niet louter als middel mogen worden behandeld. Door een chimpansee bijvoorbeeld levenslang in een dierenpark gevangen te houden, wordt zijn eigen (intrinsieke) waarde miskend. De chimpansee wordt namelijk niet gevangen gehouden in het belang van hemzelf (of met respect voor zijn eigen intrinsieke waarde), maar wordt tentoongesteld in het belang van de mens, namelijk voor diens vermaak. De chimpansee dient – net als de mens – met respect voor zijn intrinsieke waarde te worden behandeld. Hij heeft een morele aanspraak op een respectabele behandeling.

Zouden chimpansees daarom onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel moeten worden gebracht? Het antwoord hierop is ja. Chimpansees beschikken over een intrinsieke waarde en moeten daarom met respect worden behandeld. Ze mogen niet louter als middel worden behandeld en geen leed worden aangedaan. Hierboven is reeds vastgesteld dat met het gevangen houden van chimpansees in dierentuinen de eigen intrinsieke waarde wordt miskend. Ook wijst het eerder aangehaalde onderzoek uit dat chimpansees stress en daarom leed ervaren door gevangenschap.¹¹¹ Hieruit kan worden opgemaakt dat chimpansees een belang hebben bij een recht op lichamelijke vrijheid en bijgevolg onder de reikwijdte moeten worden gebracht van het habeas corpus-beginsel. Deze rechten zijn bij uitstek geschikt om de intrinsieke waarde van de chimpansee te beschermen. Mensen worden ook niet onvrijwillig en willekeurig opgesloten, omdat dat indruist tegen hun natuur. Waarom zouden chimpansees dan wel mogen worden opgesloten? Als mensen juridisch tegen willekeurige vrijheidsontneming worden beschermd, waarom zouden chimpansees dan ook niet juridisch tegen willekeurige vrijheidsontneming worden beschermd? Binnen de opvattingen van Regan spelen de belangen van anderen hierbij een ondergeschikte rol. Waar de belangen van dierentuinbezoekers, werknemers van dierentuinen en de overheid volgens utilistische overwegingen een belangrijke rol kunnen spelen, komen de belangen van anderen binnen de opvattingen van Regan pas aan de orde wanneer het vrijheidsrecht van chimpansees in direct conflict is met een vrijheidsrecht van anderen. Een wettelijk recht om chimpansees in dierentuinen te zien is er niet. De vrijheid van anderen zal daarom niet snel in het geding komen als chimpansees niet langer in gevangenschap worden gehouden, zeker wanneer er ook andere manieren zijn om de dieren van dichtbij te bekijken, bijvoorbeeld via een tv-scherm. Overigens zijn er gevallen waarin chimpansees nog wel in dierentuinen kunnen worden gehouden, bijvoorbeeld wanneer dat in het belang van het dier is. In die gevallen is geen strijd met het respectbeginsel, omdat in die gevallen juist in het belang van het dier wordt gehandeld. Er is vanuit het deontologische

¹¹⁰ Vgl. par. 1.1.

¹¹¹ Birkett & Newton-Fisher 2011.

perspectief van Regan dan ook geen bezwaar tegen een eigen recht op lichamelijke vrijheid en toegang tot het habeas corpus-beginsel, sterker nog: het is noodzakelijk.

3.4 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn eerst de twee voornaamste ethische grondslagen voor dierenrechten behandeld. Eerst is het utilisme van Bentham behandeld, daarna de deontologie van Kant. Daarna is uiteengezet hoe Singer het utilisme en Regan de deontologie heeft aangegrepen om te pleiten voor een andere omgang met dieren. Beide filosofen vinden dat met bepaalde dieren rekening moet worden gehouden. Singer legt daar het principe van gelijkwaardige belangen aan ten grondslag, terwijl Regan wijst op de intrinsieke waarde van deze dieren. Waar Singer in eerste instantie vooral voor een andere omgang met dieren pleit, is Regan voorstander van (morele) dierenrechten. Toch is er voldoende reden om aan te nemen dat binnen beide theoretische raamwerken, oftewel vanuit zowel utilistisch als deontologisch perspectief, aanleiding is om het een recht op lichamelijke vrijheid en toegang tot het habeas corpus-beginsel te verlenen aan chimpansees, want alleen door ze die rechten te geven, wordt recht gedaan aan respectievelijk de eigen belangen en intrinsieke waarde van de chimpansee.

Hoofdstuk 4: De tegenargumenten

4.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk heeft een beschouwing van de twee voornaamste ethische grondslagen voor dierenrechten plaatsgevonden, namelijk het utilisme van Bentham en de deontologie van Kant. Daarna is aan de hand van de opvattingen van Singer en Regan, opvattingen die (deels) gestoeld zijn op de opvattingen van Bentham en Kant, onderzocht of chimpansees onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel zouden moeten worden gebracht. Hoewel beide filosofen het erover eens zijn dat sommige dieren een morele status hebben, hebben beiden andere opvattingen over de redenen waarom en de gevolgen van die morele status. Evenwel leiden beide opvattingen tot de conclusie dat chimpansees onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel zouden moeten worden gebracht.

In dit hoofdstuk worden de voornaamste argumenten tegen dierenrechten besproken en gewaardeerd, en wordt gezien wat die tegenargumenten betekenen voor de theorieën van Singer en Regan voor dierenrechten in relatie tot de probleemstelling van deze scriptie. Dat gebeurt door in de eerstvolgende paragraaf een overzicht te geven van diverse belangrijke tegenargumenten en vervolgens deze in een volgende paragraaf te waarderen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie.

4.2 De tegenargumenten

Waar voorstanders van dierenrechten vooral de overeenkomsten tussen mens en dier aanwijzen, richten tegenstanders van dierenrechten zich op de verschillen tussen de twee. Zo wijzen tegenstanders op de bijzondere status en gaven van de mens. Mensen hebben een hogere status en zijn begiftigd met verstandelijke gaven waar dieren niet over beschikken, zoals het kunnen redeneren en kunnen praten. Jurist en filosoof Paul Cliteur (1955) en rechtsfilosoof Janneke Vink brengen die twee argumenten onder grofweg twee pijlers, namelijk de religieuze pijler en de seculiere pijler.¹¹² Onder de religieuze pijler vallen opvattingen over de ‘hogere’ positie van de mens ten opzichte van andere organismen. De mens zou een door God uitverkoren wezen zijn en de heerschappij zijn toebedeeld over alle dieren.¹¹³ De mens heeft een ziel, het dier niet.¹¹⁴ In deze opvatting hebben dieren vooral een instrumentele waarde, in plaats van de door Regan gestelde intrinsieke waarde. Onder de seculiere pijler vallen alle argumenten die zien op de (fysiologische) verschillen tussen mens en dier. Hierop zijn vele variaties mogelijk. Kortweg komen deze opvattingen erop neer dat mensen allerlei bijzondere vermogens hebben die dieren niet hebben, zoals een taalvermogen, spraakvermogen, het vermogen tot morele consideratie, het vermogen tot inbeelding van toekomstige gebeurtenissen en soortgelijke vermogens genoemd als elementair onderscheid tussen mensen en andere dieren.¹¹⁵ Omdat het meer recente debat over dierenrechten meer over seculiere argumenten dan over religieuze argumenten gaat, wordt een aantal van die seculiere argumenten hieronder uitgelicht en besproken.

¹¹² Cliteur & Vink 2015, p. 94.

¹¹³ Cliteur & Vink 2015, p. 94-95; Zie bijvoorbeeld Genesis 1:26-29 en 9:1-4.

¹¹⁴ Vgl. Frey 1977, p. 188-189.

¹¹⁵ Cliteur & Vink 2015, p. 96.

4.2.1 Dieren hebben geen intrinsieke waarde

Regan betoogt dat dieren die het leven ervaren een eigen intrinsieke waarde hebben die gerespecteerd moet worden. Dieren zijn een doel in zichzelf en mogen daarom niet alleen als instrument worden ingezet, bijvoorbeeld als voedsel voor mensen.¹¹⁶ Hij baseert zijn ideeën op het werk van Kant. Kant heeft echter nooit gevonden dat dieren rechten hebben. Alleen rationele wezens merkt Kant aan als doel in zichzelf.¹¹⁷ Autonomie staat volgens Kant namelijk aan de basis van de menselijke waardigheid en ieder andere rationele natuur.¹¹⁸ Kant is daarmee niet alleen een inspiratiebron voor Regan geweest, maar is ook meteen één van zijn tegenstanders.

4.2.2 Dieren hebben geen bewustzijn en gevoel

In zowel de theorie van Singer als die van Regan speelt bewustzijn en gevoel bij dieren een belangrijke rol, bijvoorbeeld in verband met het kunnen ervaren van leed en genot.¹¹⁹ Bewustzijn en gevoel bij dieren wordt door diverse tegenstanders echter ontkend. De bekendste tegenstander op dat gebied is de Franse filosoof Rene Decartes (1596-1650). Volgens Decartes zijn dieren slechts automaten zonder bewustzijn en gevoel, en kunnen dieren niet lijden.¹²⁰ Alles wat dieren doen is volledig materieel en reflexmatig, ze denken er niet bij na.¹²¹ De hond die opengesneden wordt, jankt omdat zijn mechaniek piept.¹²²

Bewustzijn en gevoel bij dieren wordt vaak verondersteld om drie redenen. De eerste reden is dat dieren vergelijkbare reacties vertonen als mensen bij pijn. Zo proberen dieren pijn te vermijden, vertonen ze vergelijkbare gezichtsuitdrukkingen en slaken ze vergelijkbare kreten bij pijn. Een tweede reden is dat veel dieren een anatomie hebben die lijkt op de menselijke anatomie, hetgeen suggereert dat ze pijn op een vergelijkbare manier ervaren. De derde reden is gebaseerd op de evolutietheorie. De mens is een geëvolueerd dier. Er bestaat daarom een nauwe verwantschap met dieren. Het is daardoor aannemelijk dat dieren, zeker die dieren die het nauwst verwant zijn aan de mens, vergelijkbare mentale processen ervaren. De evolutietheorie suggereert bovendien dat het kunnen ervaren van pijn noodzakelijk is om de kansen op overleving en voortplanting te vergroten, iets wat voor dieren net zo relevant is als voor mensen.¹²³

Historicus Peter Harrison (1955) verzet zich tegen deze drie redenen. Dat dieren pijn ervaren, omdat ze gedrag laten zien als een uiting van pijn (reden 1) is een misvatting. Pijngedrag is niet nodig of voldoende om pijn te kunnen ervaren. Zo wordt pijngedrag door sommige dieren, zoals bepaalde vogels, en bij absentie van daadwerkelijke pijn, ook gebruikt om andere roofdieren weg te jagen bij hun jongen. Weer andere dieren tonen geen enkel pijngedrag bij ernstige verwondingen, omdat in bepaalde gevallen dat de beste reactie is. Tenslotte zou de mens een robot zo kunnen programmeren dat het pijngedrag laat zien bij bepaalde gebeurtenissen, echter wil dat nog niet zeggen dat die robot daadwerkelijk pijn ervaart, dat doen robots immers niet.¹²⁴ Het idee dat mensen en bepaalde dieren een vergelijkbare anatomie hebben en daarom pijn op dezelfde wijze zouden ervaren (reden 2) is eveneens een

¹¹⁶ Regan 2004, p. 243-248.

¹¹⁷ Kant 2005, p. 45-46.

¹¹⁸ Kant 2005, p. 53.

¹¹⁹ Singer 2009, p. 9-17; Regan 2004, p. 1-34.

¹²⁰ Eskens 2015, p. 195-196.

¹²¹ Idem.

¹²² Idem.

¹²³ Harrison 1991, p. 25-26; Singer 2009, p. 10-11.

¹²⁴ Harrison 1991, p. 26-27.

misvatting. Volgens Harrison is er immers nog veel onduidelijk over wat in een mensenlichaam daadwerkelijk de pijnervaring op gang brengt. Bekend is bijvoorbeeld dat de visuele cortex in de mensenhersenen betrokken is bij visuele waarneming. Dit zou volgens de bovengenoemde redenering betekenen dat ook bij dieren de visuele cortex betrokken is bij visuele waarneming. Van sommige vogels is echter bekend dat zij niet over een visuele cortex beschikken en toch kunnen zien. Hieruit kan worden opgemaakt dat een vergelijkbare hersenstructuur niet altijd tot hetzelfde gedrag leidt. Men weet simpelweg onvoldoende over wat pijnervaringen daadwerkelijk op gang brengt.¹²⁵ Tot slot is ook het evolutiestandpunt (reden 3) onhoudbaar. Het is vanuit evolutionair oogpunt juist dat het voorkomen van pijn een grotere kans op overleven en voortplanting met zich brengt, maar hieruit kan men niet opmaken dat hiervoor het bewust kunnen ervaren van pijn noodzakelijk is. Een dier hoeft pijn niet mentaal te kunnen ervaren om pijn te willen vermijden, daar kan ook een andere prikkel aanleiding toe geven.¹²⁶ Harrison kan daarom niet anders concluderen dat dieren geen bewustzijn hebben.¹²⁷

4.2.3 Dieren hebben geen belangen

Een belangrijk onderdeel van de theorie van Singer is de aanwezigheid van belangen bij dieren.¹²⁸ Filosoof Raymond G. Frey (1941-2012) is van mening dat belangen nodig zijn om rechten te kunnen hebben, maar hij meent dat dieren geen belangen hebben. Hij onderscheidt twee soorten belangen, namelijk belangstelling bij en belangstelling voor, bijvoorbeeld eten. Om ergens belangstelling voor te kunnen hebben is taal nodig. Een hond heeft belangstelling bij eten, maar hij heeft daar geen belang voor. Alleen belangen voor iets kunnen een grondslag vormen voor rechten.¹²⁹

4.2.4 Dieren hebben geen moreel besef

Dan zijn er nog tegenstanders die vinden dat dieren geen rechten kunnen hebben, omdat ze niet in staat zijn moreel te handelen. Zo vindt filosoof Tibor R. Machan (1939-2016) dat dieren geen rechten kunnen hebben, omdat ze – in tegenstelling tot mensen – niet in staat zijn om morele keuzes te maken.¹³⁰ Het onderscheid tussen goed en kwaad kent een dier niet. Daarom zijn eigen rechten weinig zinvol. Mensen hebben rechten, omdat ze die morele keuzes wel kunnen maken.¹³¹

Ook filosoof Carl Cohen (1931) vindt dat dieren geen rechten kunnen hebben, omdat ze niet het vermogen hebben om rechtsregels te begrijpen en morele keuzes te maken. Alleen een gemeenschap van wezens die morele keuzes kan maken, komt in aanmerking voor rechten. Onderdeel van die gemeenschap zijn mensen, niet dieren. Dat er ook mensen zijn die geen morele keuzes kunnen maken, zoals baby's en mentaal gestoorden, doet hier niet aan af. De mens is in zijn algemeenheid in staat om morele keuzes te maken, dieren zijn dat niet. De speciësistische aard van deze opvatting is geen probleem, sterker nog Cohen noemt zichzelf een speciësist. Het is namelijk noodzakelijk onderscheid te maken tussen mens en dier wil de mens moreel kunnen handelen.¹³²

¹²⁵ Harrison 1991, p. 27-32.

¹²⁶ Harrison 1991, p. 32-35.

¹²⁷ Harrison 1991, p. 38-40.

¹²⁸ Singer 2009, p. 7-9; Regan 2004, p. 87-88.

¹²⁹ Frey 1980.

¹³⁰ Machan 1991; Zee 2013, p. 174.

¹³¹ Machan 1991, p. 169-170.

¹³² Cohen 1986.

Filosoof en schrijver Roger Scruton (1944-2020) meent eveneens dat dieren geen rechten kunnen hebben. Scruton maakt onderscheid tussen morele wezens, zoals mensen, en niet-morele wezens, zoals dieren. Hoewel dieren ook individuen zijn met gedachten, behoeften en verschillende karakters, zijn mensen individuen in een andere en veel sterkere zin. Mensen zijn onderdeel van een gemeenschap waar onderhandeling, compromissen en instemming aan de basis staat. Binnen zo een gemeenschap wordt de dialoog gevoerd tussen vrije en rationale partijen. Die partijen kunnen elkaars toestemming wensen en zijn bereid concessies te doen, elkaar als soeverein te beschouwen en vaststellen dat levens, veiligheid en vrijheid buiten kijf staan. Daarbij is belangrijk dat partijen wederzijdse plichten hebben die zij begrijpen en aanvaarden. Dieren hebben geen rechten, omdat ze de daarmee gepaarde plichten niet kunnen hebben.¹³³ Dit laat echter onverlet dat mensen jegens dieren wel plichten hebben, niet op grond van morele rechten, maar op grond van morele gevoelens, zoals deugd, sympathie en trouw.¹³⁴ Scruton erkent dat er ook mensen zijn die geen morele wezens zijn. Hij heeft het over baby's, dementerende ouderen en mentaal gestoorden, oftewel *marginal humans*. Het idee dat alleen morele wezens over rechten beschikken betekent echter niet dat *marginal humans* – net als dieren – moeten worden uitgesloten van rechten. Scruton onderscheidt baby's van dementerende ouderen en mentaal gestoorden. Baby's hebben immers de potentie om morele wezens te worden, de andere twee groepen mensen niet. Dat betekent niet dat die andere twee groepen mensen niet in aanmerking komen voor rechten. Zij zijn ook mensen en dat is voldoende om ze rechten te geven.¹³⁵

Tot slot kwam de Amerikaanse rechtbank in één van de eerste zaken die het NhRP namens chimpansee Tommy aanspande tot een vergelijkbare conclusie.¹³⁶ In die uitspraak van 4 december 2014 overweegt de rechtbank dat de chimpansee geen rechtspersoonlijkheid kan hebben, omdat hij in tegenstelling tot mensen geen juridische plichten kan dragen, zich niet kan onderwerpen aan maatschappelijke verantwoordelijkheden of wettelijk verantwoordelijk kan worden gehouden voor zijn daden. Dit heeft te maken met de principes van het sociaal contract-denken. Alleen zij die ook juridische plichten kunnen aanvaarden, komen in aanmerking voor rechten. Daarvoor is morele keuzevrijheid vereist en daar beschikken chimpansees niet over, aldus de rechtbank.

4.2.5 Dieren zijn intuïtief minder waard dan mensen

Jurist en voormalig rechter Richard Posner (1939) is van mening dat niet het kunnen ervaren van leed en geluk bepalend zijn voor hoe met dieren moet worden omgegaan, maar de morele intuïtie. De intuïtie bepaalt wat goed en fout is. Het utilisme van Singer leidt tot absurde uitkomsten. Posner noemt als voorbeeld een hond die een baby pest en dreigt te bijten. Ieder weldenkend mens zal vanuit zijn of haar intuïtie ingrijpen en de hond van de baby verwijderen en daar geweld bij gebruiken indien dat nodig is, zelfs als het leed daardoor bij een hond groter is dan het leed van een eventuele beet van de hond bij de baby, zo ook Singer, ook als dat indruist tegen zijn eigen ethische opvattingen. In de loop van de geschiedenis zijn opvattingen, bijvoorbeeld over mensen met kleur en vrouwen, weliswaar veranderd, maar dat is niet gebeurd door de opvattingen van ethici en filosofen. Nieuwe opvattingen waren eerder te danken aan

¹³³ Scruton 2000, p. 27-38; Zee 2013, p. 177-178.

¹³⁴ Scruton 2000, p. 69-78.

¹³⁵ Scruton 2000, p. 52-56. Vgl. ook Frey 1977.

¹³⁶ State of New York Supreme Court, Appellate Division, Third Judicial Department 4 december 2014, 998 N.Y.S.2d 248 (*People ex rel Nonhuman Rights Project, Inc. v Lavery*).

nieuwe inzichten en feiten. Opvattingen over homoseksualiteit veranderde in de publieke opinie bijvoorbeeld door het inzicht dat homoseksualiteit niet een keuze is, maar genetisch of aangeboren.¹³⁷

4.3 Waardering van de tegenargumenten

Nu in de vorige paragraaf de voornaamste argumenten tegen dierenrechten zijn opgevoerd, zullen die tegenargumenten in deze paragraaf worden gewaardeerd. Zijn de tegenargumenten overtuigend en zo ja, wat zijn de gevolgen voor de probleemstelling van deze scriptie? In het vorige hoofdstuk is geoordeeld dat de opvattingen van zowel Singer als Regan overtuigend genoeg zijn om chimpansees onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel te brengen. In deze paragraaf wordt bezien of dat standpunt kan worden gehandhaafd.

Het is waar dat Kant nooit een intrinsieke waarde heeft toegekend aan dieren, sterker nog: hij was tegen directe morele verplichtingen naar dieren.¹³⁸ Alleen aan rationele wezens kende Kant een intrinsieke waarde toe. Alleen die wezens moet men ten alle tijden tevens als doel in zichzelf behandelen. Deze opvattingen van Kant hebben echter consequenties die men niet snel zal willen accepteren. Immers, als men aanneemt dat alleen rationele wezens een intrinsieke waarde hebben, wat betekent dat dan voor alle mensen die niet rationeel (meer) zijn, zoals baby's, dementerende bejaarden en mentaal gestoorden? Volgens Kant zouden er naar hen geen directe morele verplichtingen bestaan. Die mensen zijn namelijk niet langer een doel in zichzelf. Zoals gezegd zullen niet veel mensen dat willen accepteren.

Frey, Cohen en Scruton zien dat anders. Zij brengen hiertegen in dat baby's in potentie rationeel zijn, terwijl dementerende ouderen en mentaal gestoorden mensen zijn en daarom richting hen wel directe morele verplichtingen bestaan.¹³⁹ Hoewel het eerste argument overtuigend lijkt, zijn beide argumenten dat niet. Dat baby's in potentie over een ratio beschikken is namelijk geen reden om ze rechten te geven. Zo beschikt niemand over rechten waar hij in de toekomst potentieel over zal beschikken. In Nederland bijvoorbeeld mogen burgers vanaf hun 18^e jaar stemmen. Jongeren onder de 18 jaar hebben daarom de potentie om later te mogen stemmen. Dat wil echter niet zeggen dat zij dat recht hebben voordat ze 18 jaar zijn. Verder zou, als het potentiële argument aanvaard wordt, dat grote gevolgen hebben voor bijvoorbeeld het recht op abortus. Na verwekking van het kind zou het leven zich immers in potentie tot een persoon met rechten kunnen ontwikkelen. Abortus zou dan niet langer mogelijk zijn, hetgeen in Nederland niet snel zal worden geaccepteerd. Wat dementerende ouderen en mentaal gestoorden betreft, is het argument dat het voldoende is dat ze mensen zijn, een vorm van discriminatie. Singer heeft daar in zijn werk op overtuigende wijze over aangegeven dat ook die vorm van discriminatie immoreel is.¹⁴⁰

De argumenten die Harrison aanvoert over de afwezigheid van bewustzijn en gevoel bij dieren lijken op het eerste gezicht overtuigend, maar zijn dat bij nadere bestudering niet. Zo vindt Harrison dat vergelijkbaar gedrag tussen mensen en dieren in reactie op bijvoorbeeld fysiek geweld niet betekent dat dieren pijn kunnen ervaren. Pijngedrag wordt door sommige dieren namelijk ook geveinsd om roofdieren weg te jagen bij hun jongen, terwijl weer andere dieren geen enkel pijngedrag vertonen bij ernstige verwondingen, omdat dat in bepaalde gevallen de beste reactie is. Hierover kunnen twee opmerkingen worden gemaakt. De eerste

¹³⁷ Posner 2004.

¹³⁸ Kant 1997, p. 212-213.

¹³⁹ Frey 1977; Cohen 1986; Scruton 2000, p. 52-56.

¹⁴⁰ Singer 2009.

opmerking zou kunnen zijn dat het veinzen en of het onthouden van pijngedrag evenmin impliceert dat dieren geen pijn kunnen ervaren. Het gaat hier om bijzondere gevallen, in de meeste gevallen wordt pijngedrag niet geveinsd of onthouden. Ga op de voet van een mens of de poot van een hond staan en de reactie die erop volgt is nagenoeg identiek. Waarom zou de hond in kwestie een andere reden hebben om te janken dan de mens die het uitschreeuwt van de pijn? De tweede opmerking is dat ook mensen pijngedrag veinzen of zich van pijngedrag onthouden in bepaalde gevallen. Kinderen willen nog weleens pijngedrag veinzen om zo de aandacht van hun ouders te krijgen. Pijngedrag onthouden doen mensen eveneens aan de lopende band, bijvoorbeeld om zich groot te houden, of in bijzondere gevallen en net als bij dieren, in de hoop dat een aanvaller stopt met zijn fysiek geweld. Ook het argument van Harrison dat de anatomie niets zegt over of dieren pijn kunnen ervaren is niet overtuigend. Harrison meent dat er nog onvoldoende kennis is over wat bij mensen voor pijnervaringen zorgt. Zo zouden er vogels zijn die zonder visuele cortex toch kunnen zien. Een mens zou in zo een geval niet kunnen zien, de desbetreffende vogel wel en dus zegt anatomie niets over pijnervaringen. Wederom wijst Harrison op een bijzonder geval, in de meeste gevallen is eerder het tegenovergestelde waar. Immers betekent het hebben van poten in nagenoeg de meeste gevallen dat het desbetreffende dier kan lopen. Waarom zou dat voor pijnervaringen anders zijn? Overigens zijn er ook mensen met schade aan de visuele cortex die zich toch in bepaalde gevallen gedragen alsof ze goed kunnen zien. Dit fenomeen wordt ‘blindzien’ genoemd. Ook onder mensen zijn aldus bijzondere gevallen bekend. Tot slot is ook het argument van Harrison dat pijnervaringen vanuit evolutionair standpunt niet nodig zijn, omdat pijngedrag door andere prikkels kan worden voortgebracht allesbehalve overtuigend. Hoe vindt conditionering dan plaats? Schop een hond iedere keer wanneer hij de woonkamer inloopt en er komt een moment waarop hij geen poging meer waagt om de woonkamer binnen te lopen. Als het niet de pijn en het vervolgens willen vermijden van die pijn is dat maakt dat de hond het niet langer waagt om de woonkamer binnen te lopen, wat is dan de prikkel die hiervoor zorgt? Daar geeft Harrison geen antwoord op.

Frey meent dat dieren niet over belangen beschikken die kunnen dienen als grondslag voor rechten. Dieren hebben weliswaar belangstelling ‘bij’ bijvoorbeeld eten, maar ze hebben er geen belangstelling ‘voor’, en juist deze belangen kunnen uitsluitend als grondslag dienen voor rechten. Eigenlijk zegt Frey dat dieren zelf geen voorkeuren hebben, immers leiden juist voorkeuren tot het hebben van belangstelling ergens voor. Het argument van Frey snijdt alleen geen hout. Het is evident dat ook dieren voorkeuren hebben. Ook in het dierenrijk worden volop keuzes gemaakt op basis van voorkeuren. Geef een hond de keuze om naar buiten te gaan of binnen te eten en hij zal op basis van eigen voorkeuren een keuze maken. Die keuze kan bovendien op verschillende momenten anders zijn ondanks dat het aanbod hetzelfde is. Ook het idee dat dieren niet over taal beschikken is achterhaald. Zo zijn er dieren die mensen kunnen napraten, bijvoorbeeld papagaaien.¹⁴¹ Deze eigenschap wordt *mimicry* genoemd. Ook is gebleken dat bepaalde grote mensapen gebarentaal kunnen leren.¹⁴² Tot slot hebben dieren een eigen taal, een manier waarop zij communiceren, niet alleen met elkaar, maar ook met mensen.¹⁴³ Het idee van Frey dat dieren geen belangstelling ergens voor hebben, zal voor sommige dieren ongetwijfeld waar zijn, maar voor de intelligentere dieren niet.

¹⁴¹ Meijer 2022, p. 19-23.

¹⁴² Meijer 2022, p. 23-29.

¹⁴³ Meijer 2022, p. 36-43.

Machan, Cohen, en Scruton vinden dat dieren geen moreel besef hebben en daarom geen dragers kunnen zijn van rechten. Dat vond de Amerikaanse rechtbank in één van de zaken van het NhRP ook. Rechten veronderstellen ook plichten, en juist plichten kunnen dieren niet hebben. Een reactie hierop is dat er ook mensen zijn die volgens deze opvatting geen dragers kunnen zijn van rechten, bijvoorbeeld baby's, dementerende bejaarden en mentaal gestoorden. De reactie dat baby's nog een moreel besef ontwikkelen en dementerende bejaarden en mentaal gestoorden ook mensen zijn, is reeds in de derde alinea van deze paragraaf weerlegd en zal daarom niet worden herhaald. De theorie die deze tegenstanders presenteren wekt de indruk dat een moreel kompas de enige voorwaarde is om tot de morele gemeenschap te behoren, terwijl kennelijk ook het menszijn een belangrijke voorwaarde is, en dat is nou juist een vorm van ongeoorloofde discriminatie.

Posner vindt dat ethiek geen rol zou moeten spelen in het debat over dierenrechten. De intuïtie van mensen bepaalt wat goed en fout is. Het is de menselijke natuur om een voorkeur te geven aan de eigen soort. Er zullen daarom ook niet veel mensen voor dierenrechten pleiten, althans in gevallen wanneer de eigen vrijheden c.q. rechten er door onder druk komen te staan. Zoiets als dierenrechten moet dan ook niet opgedrongen worden. Als het gaat om het democratisch tot stand brengen van dierenrechten dan heeft Posner een punt. Die rechten kun je niet afdwingen en zullen alleen tot stand komen als daar een meerderheid voor gevonden wordt. Als het echter om morele aansprakelijkheden gaat dan zou de intuïtie een minder prominente rol moeten spelen. De intuïtie van mensen kan immers tot verschrikkelijke toestanden leiden, zoals de vervolging van homoseksuelen en joden.¹⁴⁴ Als de intuïtie van de meerderheid bepalend is voor wat moreel is dan kan men bovendien beter meteen de rechten van minderheden opheffen. Het argument van Posner is daarom niet heel overtuigend en wordt overigens door weinig anderen onderschreven.

Tot slot kan dan ook worden geoordeeld dat de tegenargumenten weinig afbreuk doen aan de theorieën van Singer en Regan. Dat neemt niet weg dat voor chimpansees pas iets verandert als voldoende mensen dat willen.

4.4 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn de voornaamste argumenten tegen dierenrechten behandeld. Die tegenargumenten zijn er in allerlei soorten en maten. Toch is een tweedeling van die argumenten gegeven. Zo zijn er enerzijds argumenten van religieuze aard, zoals het idee dat mensen over een ziel beschikken en dieren niet, en zijn er anderzijds argumenten van seculiere aard, zoals het idee dat mensen simpelweg over meer gaven beschikken wat rechtvaardigt dat ze rechten hebben en dieren niet. Een behandeling van die tweede groep argumenten heeft plaatsgevonden. Zo vinden sommige tegenstanders dat dieren (intuïtief) minder belangrijk zijn dan mensen, bijvoorbeeld door een gebrek aan ratio of moreel besef. Dieren hebben bovendien geen bewustzijn en gevoel, mensen wel. Dieren kunnen dan ook geen pijn lijden. Waar mensen belangen hebben, zouden dieren daar niet over beschikken, omdat ze geen voorkeuren hebben. Ook zijn dieren niet in staat om drager te zijn van rechten, omdat het dragen van plichten daarmee gepaard zou gaan. Veel tegenargumenten kunnen worden weerlegd met het argument dat er ook mensen zijn zonder ratio, zonder bewustzijn en gevoel, zonder eigen belangen en zonder moreel besef. Deze mensen worden in de literatuur over dierenrechten de *marginal humans* genoemd. Het gaat onder meer om baby's, dementerende bejaarden en mentaal

¹⁴⁴ 'Animal Rights debate between Peter Singer & Richard Posner', *Slate* juni 2001. Via <<https://famous-trials.com/animalrights/2601-animal-rights-debate-peter-singer-vs-richard-posner>>.

gestoorden. Het idee is dat deze *marginal humans* vaak meer gemeen hebben met dieren en op sommige onderdelen zelfs voor ze onderdoen en je dus niet de ene groep kunt uitsluiten van rechten zonder de andere groep ook uit te sluiten, omdat dat een vorm van discriminatie is, ook wel speciësisme genoemd. Overigens zijn er ook andere reacties op de tegenargumenten. Zo is het zeer discutabel of de intuïtie aan de basis van moraal moet staan, gelet op de intuïtieve keuzes die door mensen door de geschiedenis heen zijn gemaakt en thans nog steeds worden gemaakt. Ook zijn de argumenten tegen bewustzijn en gevoel lang niet zo overtuigend als tegenstanders menen. Het gevolg is dat de tegenargumenten geen afbreuk doen aan de theorieën die door Singer en Regan zijn gepresenteerd.

Hoofdstuk 5: Conclusie

Een belangrijk ideaal is het idee van gelijkwaardigheid. Iedereen in Nederland wordt in gelijke gevallen gelijk behandeld, aldus de eerste grondwetbepaling. Dit ideaal impliceert dat ongelijke gevallen ongelijk mogen worden behandeld. Een mogelijk gevolg hiervan is dat met dieren anders wordt omgegaan dan met mensen, dat mensen over een breed arsenaal eigen (grond)rechten beschikken en dieren niet. Dit geldt ook voor dieren, zoals chimpansees, die meer op mensen lijken dan op de minder intelligente, bewuste en autonome diersoorten, zoals de ongewervelde dieren. Van het feit dat chimpansees in dierenparken nagenoeg hun hele leven in gevangenschap leven en bij ontsnapping door een menselijke fout worden doodgeschoten kijkt menig mens, uitzonderingen daargelaten, niet vreemd van op, ook niet als vaststaat dat chimpansees onder hun gevangenschap lijden. Is dat in overeenstemming met het ideaal van gelijkwaardigheid? Zouden chimpansees niet tenminste bepaalde fundamentele basisrechten moeten hebben, zoals het recht op lichamelijke vrijheid, bijvoorbeeld omdat ze zoveel gemeen hebben met mensen en zoveel vergelijkbare ervaringen delen? Daar is in deze scriptie onderzoek naar gedaan. Dat onderzoek is verricht aan de hand van de volgende probleemstelling: “Zouden chimpansees onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel, zoals bedoeld in artikel 15 lid 2 Gw, moeten worden gebracht?”

Het onderzoek richtte zich eerst op het habeas corpus-beginsel. Dit rechtsbeginsel geeft mensen een rechtsingang bij de rechter wanneer hun vrijheid zonder tussenkomst van een rechter is ontnomen. Het ontnemen van iemands vrijheid heeft een grote impact en mag niet willekeurig gebeuren. Het is daarom belangrijk dat een rechter altijd het laatste woord heeft over de rechtmatigheid van de maatregel. Het habeas corpus-beginsel impliceert bovendien dat een mens een recht op lichamelijke vrijheid heeft. Dat recht is vastgelegd in artikel 15 lid 1 Gw. Inmengen in iemands vrijheid mag alleen wanneer dat in overeenstemming is met de wet, wanneer er een goede reden voor is en wanneer geen lichtere maatregel kan worden genomen, met andere woorden: het inmengen in iemands vrijheid is het *ultimum remedium*, althans voor zover het ingrijpen in iemands fysieke vrijheid als ‘redmiddel’ kan worden aangemerkt. Omdat het recht op lichamelijke vrijheid zo een fundamenteel recht is, is er een even fundamenteel recht om die vrijheid te waarborgen, namelijk het habeas corpus-beginsel.

Vervolgens is onderzoek gedaan naar de redenen om chimpansees onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel te brengen. Dat gebeurde aan de hand van twee belangrijke ethische grondslagen voor dierenrechten, namelijk het utilisme van Bentham en de deontologie van Kant. Utilisten streven naar het grootste geluk voor het grootst aantal mensen, terwijl deontologen uitgaan van categorische imperatieven, oftewel absolute plichten.

Singer, zelf ook een utilist, vindt – met Bentham – dat niet het kunnen redeneren of spreken de ethische grondslag vormt op grond waarvan moraal gevestigd is, maar het kunnen ervaren van leed en genot. Houdt men vast aan het kunnen redeneren of spreken als ethische grondslag, dan moet men consequent zijn en daarom ook mensen uitsluiten van de morele gemeenschap die dat niet (langer) kunnen. Voorbeelden van zulke mensen zijn baby’s, dementerende bejaarden en mentaal gestoorden, ook wel de *marginal humans* genoemd. Beter is om het kunnen ervaren van leed en genot als basis voor moraal te nemen. Dan valt ieder mens binnen de morele gemeenschap, maar nog belangrijker, en daar gaat het volgens Singer natuurlijk om, is dat in dat geval ook veel dieren binnen de morele gemeenschap kunnen worden gebracht. Gebeurt dat niet of houdt men vast aan het kunnen redeneren of praten als grondslag voor moraal dan is dat een vorm van discriminatie, ook wel speciësisme genoemd.

Discriminatie vindt men verkeerd en daarom moet ook met de belangen van sentiëntele dieren rekening gehouden worden.

Regan, deels Kantiaan, vindt dat tussen mensen en sommige dieren moreel relevante overeenkomsten bestaan. De belangrijkste gemene deler is dat het leven ons lief is, ongeacht wat anderen van ons leven vinden. Wat er met ons gebeurt vinden we belangrijk, ongeacht wat anderen daarvan vinden. Volgens Regan ervaart ieder mens en sommige dieren het leven. Die mensen en dieren noemt hij *subjects-of-a-life*. Waar Kant alleen rationale wezens een intrinsieke waarde toekent, kent Regan die waarde toe aan mensen en dieren die het leven ervaren. Die intrinsieke waarde betekent dat eenieder die het bezit niet langer alleen als middel (of instrument) mag worden gebruikt. Dit betekent ook dat eenieder met intrinsieke waarde met respect moet worden behandeld. Dit kan alleen door aan te nemen dat eenieder die over een intrinsieke waarde beschikt, een moreel recht heeft op respect en afgeleid daarvan een moreel recht om geen leed te worden aangedaan.

Binnen zowel het ethische raamwerk van Singer als dat van Regan zijn er dieren die een morele status toekomen. Bij Singer zijn dat dieren die leed en genot kunnen ervaren, bij Regan dieren die het leven ervaren. Voor allebei de filosofen betekent dit dat met deze dieren fundamenteel anders moet worden omgegaan. Hun belangen doen ertoe. Hoewel beide filosofen andere ideeën hebben over de betekenis van deze morele status, of de gevolgen die men daaraan moet verbinden, kan men via beide filosofen bij de conclusie komen dat chimpansees onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel zouden moeten worden gebracht. Volgens Singer is dat een logisch gevolg van het gelijkwaardigheidsideaal, terwijl dat volgens Regan volgt uit respect voor de intrinsieke waarde van de chimpansee.

Tot slot is onderzoek gedaan naar de argumenten tegen dierenrechten. Waar voorstanders van dierenrechten vaak op de overeenkomsten tussen mensen en dieren wijzen, wijzen tegenstanders op de verschillen tussen mens en dier. Cliteur en Vink onderscheiden religieuze argumenten van seculiere tegenargumenten. Voorbeelden van argumenten op basis van religie zijn dat mensen over een ziel beschikken en dieren niet, en dat mensen de heerschappij hebben over het dierenrijk. De seculiere argumenten gaan veelal over vermogens waar mensen wel over zouden beschikken en dieren niet. In deze scriptie is ervoor gekozen om de seculiere argumenten te behandelen.

De argumenten die voorbij zijn gekomen gaan zoals gezegd over de verschillen tussen mens en dier. Zo kent Kant alleen een intrinsieke waarde toe aan rationele wezens waarmee hij kennelijk op mensen doelt die daar nog over beschikken. Alleen tegenover zulke individuen bestaan directe morele verplichtingen. Harrison meent dat dieren geen bewustzijn en gevoel hebben en daarom geen leed en genot kunnen ervaren. Om die reden bestaan er geen directe morele verplichtingen naar dieren toe. Frey meent dat dieren niet over belangen beschikken die door rechten beschermd kunnen worden. Dieren hebben wel belangstelling ergens bij, zoals bij eten, maar ze hebben er geen belangstelling voor. Machan, Cohen en Scruton vinden dat dieren geen moreel kompas hebben. Ze kunnen geen dragers van rechten zijn, want dan zouden ze ook plichten moeten kunnen dragen. Posner vindt tenslotte dat alleen de morele intuïtie van mensen bepaalt of dieren rechten moeten krijgen. Die intuïtie bepaalt vooralsnog dat dat niet het geval is. Filosofische argumenten over wat goed en fout is zouden geen rol moeten spelen in het debat over dierenrechten. Als een keuze moet worden gemaakt tussen een mensenleven of dierenlevens dan zal altijd het mensenleven voor gaan, dat is simpelweg wat de intuïtie de mens zal ingeven.

De behandelde tegenargumenten ogen op het eerste gezicht overtuigend maar zijn dat bij dat nadere bestudering niet. Veel van de theorieën die tegenstanders presenteren zouden – bij consequente toepassing – ook bepaalde mensen uitsluiten van de morele gemeenschap. De ratio van Kant en het moreel besef van Machan, Cohen en Scruton is immers niet bij alle mensen (meer) aanwezig. Het is moeilijk voorstelbaar dat deze tegenstanders van dierenrechten ook tegenstanders van mensenrechten zijn. Dat baby's nog een ratio en moreel besef zullen ontwikkelen en dementerende bejaarden en mentaal gestoorden ook mensen zijn, zijn geen redenen om bij consequente toepassing van de theorieën van Kant, Machan, Cohen en Scruton ze rechten te geven. Niemand beschikt over rechten waar zij later aanspraak op kunnen maken en menszijn als voorwaarde voor rechten is een vorm van discriminatie, namelijk speciësisme genoemd. De andere tegenargumenten, zoals die over de afwezigheid van bewustzijn en gevoel en de afwezigheid van belangen bij dieren zijn evenmin overtuigend. Er zijn voldoende redenen om aan te nemen dat sommige dieren pijnervaringen kunnen hebben. Dat kan worden aangenomen aan de hand van pijngedrag en pijn vermijdend gedrag, het feit dat mensen en sommige dieren een vergelijkbare anatomie hebben en pijnervaringen individuen helpt om te overleven en zich voort te planten. Dat sommige dieren pijn kunnen ervaren is meteen ook een reden om aan te nemen dat ze er een belang bij hebben om die pijn niet te ervaren. Het idee dat de intuïtie bepaalt wat is toegestaan en wat niet is misschien juist als het gaat om het op democratische wijze tot stand brengen van rechten, het zou echter nooit exclusief leidend mogen zijn voor wat moreel goed of fout is. Daarvan getuigt de geschiedenis van de mens wel.

De conclusie en daarmee het antwoord op de probleemstelling kan niet anders zijn dat chimpansees onder de reikwijdte van het habeas corpus-beginsel zouden moeten worden gebracht. Dat is enerzijds nodig om hun eigen belangen op gelijkwaardige wijze af te wegen tegen de belangen van anderen bij beslissingen die aan beiden raken en anderzijds om recht te doen aan de intrinsieke waarde van het dier.

Literatuurlijst

Battjes & Vermeulen 2007

H. Battjes & B.P. Vermeulen (red.), *Constitutionele klassiekers*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2007.

Bentham 2007

J. Bentham, *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Mineola: Dover Publications Inc. 2007.

Bentham & Mill 2020

J. Bentham & J.S. Mill, *Utilisme*, Leusden: ISVW Uitgevers 2020.

Birkett & Newton-Fisher 2011

L.P. Birkett & N.E. Newton-Fisher, 'How Abnormal Is the Behaviour of Captive, Zoo-Living Chimpanzees?', *PLoS ONE* 6(6): e20101 2011.

Burns & Hart 1970

J. H. Burns & H. L. A. Hart, *The Collected Works of Jeremy Bentham: An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Oxford: Oxford University Press 1970.

Cavalieri & Singer 1993

P. Cavalieri & P. Singer (red.), *The Great Ape Project: Equality beyond Humanity*, New York: St Martin's Press 1993.

Cliteur 1997

P.B. Cliteur, 'Dragers van mensenrechten en proliferatie van recht', in: J.P. Loof & P.B. Cliteur, (red.), *Mensenrechten, dierenrechten, ecosysteem rechten. Over het toekennen van fundamentele rechten aan mannen, vrouwen, kinderen, dieren en de rest van de natuur*, Leiden: Stichting NJCM-Boekerij 32 1997, p. 15-35.

Cliteur & Wissen 1998

P.B. Cliteur & R.G.T. Wissen, 'De menselijke waardigheid als grondslag voor de mensenrechten: Een beschouwing over het werk van Kant en Schopenhauer in relatie tot de filosofische reflectie over mensenrechten', in: G.A. van der List (red.), *De rechten van de mens: liberale beschouwingen*, Den Haag: Prof. Mr. B.M. Teldersstichting 1998, p. 25-43.

Cliteur 2001

P.B. Cliteur, *Darwin, dier en recht*, Amsterdam: Boom uitgevers 2001.

Cliteur & Vink 2015

P.B. Cliteur & J. Vink, 'De gelijkheid en vrijheid van mensen en andere dieren', in: J. Doomen & A. Ellian (red.), *De strijd van gelijkheid en vrijheid*, Den Haag: Boom juridisch, p. 87-105.

Cohen 1986

C. Cohen, 'The Case for the Use of Animals in Biomedical Research', *New England Journal of Medicine* 1986, afl. 315, p. 865-870.

Van Dijk, Snel & van Golen 2018

G. van Dijk, M. Snel & T. van Golen, *Methoden van rechtswetenschappelijk onderzoek*, Den Haag: Boom Juridisch 2018.

Van Dijk & van Hoof e.a. 1998

P. van Dijk & G.J.H. van Hoof e.a. (red.), *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Den Haag: Kluwer Law International 1998.

Eskens 2015

E. Eskens, *Een beestachtige geschiedenis van de filosofie*, Leusden: Isvw Uitgevers 2015.

Frey 1977

R.G. Frey, 'Animal Rights', *Analysis*, vol. 37, nr. 4, Oxford University Press 1977, p. 186-189.

Frey 1980

R.G. Frey, *Interests and Rights: Case Against Animals*, Oxford University Press 1980.

Goodall 1994

J. Goodall, 'Chimpanzees – Bridging the Gap', in: P. Cavalieri & P. Singer (red.), *The Great Ape Project: Equality beyond Humanity*, New York: St Martin's Press 1994, p. 10-18.

Harrison 1991

P. Harrison, 'Do Animals Feel Pain?', *Philosophy*, vol. 66, nr. 255, Cambridge University Press 1991, p. 25-40.

Kant 1997

I. Kant, *Lectures on Ethics*, Cambridge University Press 1997.

Kant 2005

I. Kant, *Fundamental Principles of the Metaphysics of Morals*, New York: Dover Publications 2005.

Kant 2006

I. Kant, *Kritiek van de praktische reden*, Amsterdam: Boom uitgevers 2006.

Kortmann 2016

C.A.J.M. Kortmann, *Constitutioneel recht*, Deventer: Wolters Kluwer 2016.

Loof 2008

J.P. Loof, 'Het habeas corpus beginsel en de onverwijlde voorgeleiding van verdachten bezien vanuit het perspectief van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens', in: M.I. van Dooren e.a., *De Magna Charta als mensenrechtendocument: actueler dan we denken*, Oegstgeest: Bureau Mensenrechten 2008, p. 23-50.

Machan 1991

T.R. Machan, 'Do Animals Have Rights', *Public Affairs Quarterly*, Vol. 5, Nr. 2, University of Illinois Press, p. 163-173.

Meijer 2022

E. Meijer, *Dierentalen*, Leusden: ISVW Uitgevers 2022.

Posner 2004

R.A. Posner, 'Animal Rights: Legal, Philosophical, and Pragmatical Perspectives', in: Sunstein & Nussbaum, *Animal Rights: Current Debates and New Directions*, Oxford University Press 2004, p. 51-77.

Regan 2004

T. Regan, *The Case for Animal Rights. The Case for Animal Rights Updated with a New Preface*, Berkeley: University of California Press 2004.

Scruton 2000

R. Scruton, *Animal Rights and Wrongs*, London: Metro Publishing Ltd. 2000.

Singer 1987

P. Singer, 'Animal Liberation or Animal Rights', *The Monist*, Vol. 70, No. 1, Oxford University Press 1987, p. 3-14.

Singer 2009

P. Singer, *Animal Liberation: The Definitive Classic of the Animal Movement*, New York: Harper Collins 2009.

De Waal 2016

F. de Waal, *Chimpanseepolitiek: macht en seks onder mensapen*, Amsterdam: Atlas Contact 2016.

Warburton 2012

N. Warburton, *A Little History of Philosophy*, Yale University Press 2012.

Wise 2011

S.M. Wise, *Rattling the Cage: Toward Legal Rights for Animals*, Westview Pub. Inc. 2011.

Willemse & Kappé, AD 3 november 2020

M. Willemse & S. Kappé, 'Chimpansees Mike en Karibuna ontsnappen in DierenPark Amersfoort door menselijke fout: beide apen doodgeschoten', AD 3 november 2020.

Zwaan, de Volkskrant 2020

I. de Zwaan, 'Iedereen in het park kende chimpansee Mike, hij had een cultstatus', de Volkskrant 2020.

Zee 2013

M. Zee, 'Waarom eigenlijk niet? Vijf denkers tegen dierenrechten', in: B. Rijpkema & M. Zee (red.), *Bij de beesten af! Over dierenrecht en onrecht*, Amsterdam: Prometheus 2013, p. 166-181.

Jurisprudentielijst en andere bronnen

EHRM 24 oktober 1979, ECLI:CE:ECHR:1979:1024JUD000630173, NJ 1980, 114, m.nt. E.A. Alkema (*Winterterp/Nederland*).

EHRM 25 oktober 1989, ECLI:NL:XX:1989:AD0925, NJ 1990, 697 (*Bezicheri/Italië*).

EHRM 11 juli 2001, ECLI:CE:ECHR:2002:0711JUD002568094 (*I. tegen het Verenigd Koninkrijk*).

EHRM 10 juni 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:0610JUD000030202 (*Jehova Witnesses of Moscow tegen Rusland*).

EHRM 25 november 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1125JUD003119912 (*K.C./Polen*).

EHRM 4 juni 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0604JUD000542511 (*Yakovenko/Oekraïne*).

EHRM 15 oktober 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:1015JUD000847414 (*Nabid Abdullayev/Rusland*).

EHRM 25 februari 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:0225JUD005315711 (*Klinkenbuss/Duitsland*).

EHRM 9 januari 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:0109JUD003179610 (*Revtyuk/Rusland*).

EHRM 26 mei 2020, ECLI:CE:ECHR:2020:0526JUD000099919 (*Aftanache/Roemenië*).

EHRM 15 oktober 2020, ECLI:CE:ECHR:2020:1015JUD004902008 (*Myasnik Malkhasyan/Armenië*).

EHRM 8 juli 2021, ECLI:CE:ECHR:2021:0708JUD000117212 (*Mammadov en Abbsov/Azerbeidzjan*).

HR 8 februari 1991, ECLI:NL:HR:1991:ZC0141, NJ 1993, 81 (transitieruimte Schiphol).

ABRvS 23 december 2020, ECLI:NL:RVS:2020:3034.

State of New York Supreme Court, Appellate Division, Third Judicial Department 4 december 2014, 998 N.Y.S.2d 248 (*People ex rel Nonhuman Rights Project, Inc. v Lavery*).

State of New York Supreme Court, Appellate Division, Fourth Judicial Department 2 januari 2015, 999 N.Y.S.2d 652 (*Matter of Nonhuman Rights Project, Inc. v Presti*).

State of New York Supreme Court 29 juli 2015, 16 N.Y.S.3d 898 (*Matter of Nonhuman Rights Project, Inc. v Stanley*).

Kamerstukken II 1975/1976, 13872, nr. 3.

Kamerstukken I 1976/77, 13872, 13873, nr. 55b.

Kamerstukken I 1981/1982, 16905, nr. 47.

Kamerstukken I 1981/1982, 16905, nr. 47a.

Aanhangsel Handelingen II 2020/21, nr. 819.

Aanhangsel Handelingen II 2020/21, nr. 1148.